

KULTÚRA SLOVA

*Casopis
pre jazykovú
kultúru
a terminológiu*

*Orgán
Jazykovedného ústavu
Ľudovíta Štúra
SAV*

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Ivan Masár

REDAKČNÁ RADA

Eugénia Bajzíková, Valéria Be-
táková, Gejza Horák, Ján Ho-
recký, Ján Kačala, Ivan Masár,
Ján Matejčík, Ján Oravec, Kon-
štantín Palkovič, Jozef Ružička,
Ján Sabol, Elena Smiešková,
Milan Urbančok

REDAKCIA

884 16 Bratislava. Nálepková 26

OBSAH KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 8 — ČÍSLO 8

KRÁL, A.: Samohláskové skupi- ny, dvojhlásky a tzv. nepravé dvojhlásky. Spoluhláska /	257
MISTRÍK, J.: Inverzia konekto- rov vo vete	263
BUZÁSSYOVÁ, K.: O jazykovom humore Osmijankových roz- právok	266
RYBÁR, L.: Jazyk ako estetický jav	271

Diskusie

MASÁR, I.: Profesionálna po- radňa?	277
--	-----

Rozličnosti

Prečo kľaf, zakľaf, káľaf, ale za- kľaf? S. Peciar	279
Názov Kocúrko a jeho deri- váty. L. Dvonč	280

Správy a posudky

Obrana reči a národa. J. Ru- žička	283
Zaunerova príručka po štvrtý raz. J. Bosák	284

Spytovali ste sa

Písanie skratky v. r. za menom. J. Kačala	286
Rumoviskové stanovište, postú- panisko, opustenisko. E. Rí- sová	286
Dóza Ujpest — s Dózsom Uj- pest, alebo s Dózsou Ujpest? J. Jacko	287

Samohláskové skupiny, dvojhlásky a tzv. nepravé dvojhlásky

Spoluhláska j

(Kapitoly zo slovenskej ortoepie)

ÁBEL KRÁĽ

Ako je známe, niektoré samohláskové skupiny v pôvodne cudzích slovách sa v spisovnej slovenčine diftongizovali — samohlásky splynuli tak, že sa dnes vyslovujú v jednej slabike ako slovenské dvojhlásky.

Presne zistiť, v ktorých slovách sa už tento proces zavŕšil, nie je ľahké jednak preto, že spisovná výslovnosť v jednotlivých prípadoch kolíše, jednak preto, že ani v teórii nemáme také kritérium, ktoré by nám umožňovalo vo všetkých prípadoch postupovať celkom spoľahlivo. Iba v niektorých prípadoch sa môžeme oprieť o také sprievodné znaky procesu diftongizácie, ktoré umožňujú jednoznačné ortoepické závery. Za taký znak možno pokladať palatalizáciu (zmäkčenie) predchádzajúcej spoluhlásky *d, t, n, l*, ako je to v domácich slovách, keď po nich nasledujú tzv. *i*-ové dvojhlásky [poľ*ja*, d*je*uča, paň*ju*]. Spoluhlásky *d, t, n, l* sa palatalizovali v týchto prevzatých slovách: *Daniel, diabol, gavalier, golier, gondolier, granatier, halier, hotelier, inžinier, pilier, pionier* [daň*je*l, d*ja*bol, gaval*je*r, granat*je*r] atď. V iných prípadoch takýto dôkaz o diftongickom správaní sa príslušnej skupiny nemáme, no o dvojhláskovej výslovnosti pôvodnej samohláskovej skupiny nemožno pochybovať. V slovenskej spisovnej výslovnosti sa jednoslabične vyslovujú takéto skupiny v slovách *fašiangy, garderobier, hierarcha, hierarchia, hieratický, hieroglyf, hieromatia, hofier, hygiena, hy-*

gienik, kiahne, koeficient, kvocient, matriarchát, nehygienický, orientovať, pierot, pieta, piezoelektrina, piezometer, siesta, socialistický, socializmus [fašjaŋgi, garderobjer, hjeratickí, higienik, ko-eficient] atď.

Podľa zákonitosti, že pôvodne cudzie slová sa zdomácnujú od konca, mala by sa aj skupina *ia*, ako je v slovách *hierarchia, hieromatia* a pod., vyslovovať ako dvojhláska. Zabráňuje to okolnosť, že medzi týmito samohláskami je v slovenčine morfematická hranica: koncová samohláska je gramatickou, resp. pádovou (ohýbacou) príponou (Morfológia, 1966, s. 37n.), ktorá sa pri skloňovaní mení (hierarchi/a, hierarchi/e, hierarchi/i atď.). Preto sa tu zachováva vedomie morfematickej (a slabičnej) hranice, a teda aj vedomie rôznoslabičnosti skupiny samohlások. To bráni premene samohláskovej skupiny na dvojhlásku (porov. Peciar, 1947—48, s. 78 — prvá téza o pravdepodobnosti diftongického hodnotenia samohláskových skupín). Pre túto príčinu sa zachováva rôznoslabičná výslovnosť aj v iných prevzatých slovách, ba aj v úplne zdomácnených slovách, ako sú *ľalia, patália, pasia* [ľalj-a, pasj-a, patálj-a]. Vedomie morfematickej hranice a nediftongická výslovnosť je rovnako zreteľná aj v slovách *agónia, ážio, báryum, buržoázia, ceremónia, delirium, demokracia, duo, embryo, Etiópia, eurytmia, eutanázia, evakuácia, fyziológia, garancia, geológia, gymnázium, harpya, hierarchia, chemikálie, Líbya, melódia, sympatia, terapia, vízia* atď. [agóni-a, ceremóni-a, eti-ópi-a, gymnázi-um, harpi-a, terapi-a] atď.

Z hľadiska slovenského pravopisu vo všetkých uvedených prípadoch ide o skupinu dvoch segmentov, v písme reprezentovaných samohláskovými písmenami. V spisovnej slovenčine máme však aj slová, v ktorých sa vyslovuje dvojhláska na mieste, kde je v písme skupina *j* + samohláska. Tak je to v slovách *anjel, evanjeliár, evanjelický, evanjelik, evanjelium*. Práve preto, že sa tu na mieste písmen *j* a *e* vyslovuje dvojhláska *je*, zmäčkila sa aj predchádzajúca spoluhláska *n*. Vyslovujeme teda [aňjel, evaňjeli-ár, evaňjelickí, evaňjelik, evaňjeli-um].

V týchto slovách sa uskutočnilo podobné zmäččenie spoluhlásky pred *i*-ovým elementom ako v slovách *diabol* (gr. diabolos, lat. diabolus), *Daniel*, *manierizmus* (porov. Slovník slovenského jazyka II, 1960, s. 563). Usudzujeme, že tomuto vývinu by sa mohol prispôbiť aj náš pravopis. Zaujímavé je, že sa o toto priblíženie pravopisu k výslovnosti pokúsil už V. Paulíny, ktorý písal *aniel, evanielický* (porov. Czambel, 1890, s. 75). Rovnako je zaujímavé, že stopy tohto vývinu výslovnosti k dnešnému stavu možno nájsť už v diele A. Bernoláka. A. Bernolák zapísal meno *Daniel* na jednom mieste ako *Daniel*, *Danielek* (1964, s. 41), *Daniľiček*, *Daniěleček* (ibid., s. 447), inde zasa *Dáňiel*, *Dáňiela*, *Dáňielowi* (ibid., s. 159; pod. 1825, s. 343). Zápis *Daniěliček*, *Daniľiček* (s mäkkým *l'*) jednoznačne svedčí o nepalatálnosti *n*, é zasa o nediftongickosti skupiny *ié*, kým z pravopisu *Dáňiel* môžeme vyvodzovať,

že písané *ie* reprezentovalo dvojhlásku *je*, ktorá zmäkčovala aj predchádzajúcu spoluhlásku.

Pravopis týchto slov nás vedie k ďalšej ortoepicky závažnej a teoreticky mimoriadne zaujímavej problematike: aké je miesto, funkcia a fonetická podstata spoluhlásky *j* (a ďalej aj *v*) a ich variantov v spisovnej slovenčine, t. j. k problematike tzv. nepravých dvojhlások a trojhlások.

Ako je známe, na mieste písaného *j* sa v spisovnej výslovnosti vyskytujú dva varianty: 1. trená šumová palatálna spoluhláska *j* (*dva**j**a*, *o**j**e*, *vo**j**a**k*); 2. polosamohláska *ĵ* (*má**ĵ*, *spie**v**a**j**t**e*).

Spoluhláska *j* sa v spisovnej výslovnosti vyskytuje na začiatku slabiky pred samohláskou (*j**a**m**a*, *dva**j**a*), polosamohláska *ĵ* na konci slabiky po samohláske (*kra**j*, *kra**j**s**k**ý*, *zavola**j**m**e*) [*kra**j*, *kra**j**s**k**í*, *zavola**j**m**e*]. Ako polosamohláska *ĵ* sa písané *j* vyslovuje aj vtedy, keď po ňom ešte v tej istej slabike nasleduje iná spoluhláska (*Alo**j**z*, *dô**j**s**t*, *kom**baj**n*, *ofsaj**d*, *polica**j**t*, *pô**j**d*, *u**j**s**t*).

Spomenuté skupiny, v ktorých sa vyslovuje *ĵ*, sa niekedy kvalifikovali ako dvojhlásky (Štúr, 1957, s. 174; Bartek, 1944, s. 87n.) — na rozdiel od dvojhlások *ja*, *je*, *ju*, *uo* ako klesavé dvojhlásky, resp. ako tzv. nepravé dvojhlásky. Hovorilo sa dokonca, že v slovách *môj*, *dievča* a pod. sú v slovenčine trojhlásky, lebo sa vyslovuje [mɔjɔ, dʲɛvʲtʃa]. V slovenskej jazykovede sa však pri posudzovaní týchto otázok všeobecne uplatňuje funkčné hľadisko, podľa ktorého tu ide o spojenie „nosiť slabičnosti + nie nosiť sabičnosti“ (Pauliny, 1968, s. 70), čiže o spojenie, v ktorom na mieste písmena *j* (resp. *v*) vystupuje spoluhlásková fonéma. Pretože sa v týchto prípadoch neprejavuje zákon o rytmickej krátení druhej dĺžky, usudzuje sa, že v slabike bezprostredne predchádzajúcej jednoduchú dĺžku nemôže byť dvojhláska (porov. *krajský* oproti *slávny*, *svieži*). Preto sa v slovenčine nepokladá za dvojhlásku ani pádová prípona *-ou* (ibid., s. 70—71). Okrem toho sa spojenie samohlásky + *j* (*v*) môže rozdeľovať slabičnou hranicou [*kra**j*, ale *kra**j**e*; *dʲie**u*/*ka*, ale *dʲie*/*vok*], kým dvojhlásky vystupujú vždy v hraniciach jednej slabiky ako nedeliteľný celok. Ani v jednom tvare slova *dievka* nie je slabičná hranica medzi *i* a *e*, resp. *ĵ* a *e* (pozri argumentácie J. Stanislava, 1953, s. 153n.).

Za dvojhlásky sa tieto skupiny pokladali vtedy, keď sa oddeľovalo fonetické (signálové) hľadisko od širšieho lingvistického hľadiska. Ak totiž porovnávame iba zvukovú a artikulačnú skladbu slovenských dvojhlások so spojeniami *ai*, *ei*, *oi*, *ui*, *au*, *eu*, *ou* atď., zisťujeme, že v oboch prípadoch sa bezprostredne vedľa seba vyskytujú približne rovnaké segmenty, pravda, v opačnom poradí: v dvojhláskach je segment *ĵ*, *u* na začiatku a sonórnosť (zvučnosť) od začiatku dvojhlásky stúpa (preto ich kvalifikujeme ako stúpavé dvojhlásky), v týchto skupinách

je zasa segment *j* na konci daného zvukového komplexu a postup artikulácie stavby je opačný [porov. Dvončová — Jenča — Král, 1968, s. 75]. Preto sa hovorilo, že sú to klesavé dvojhlasý. Toto sú, pravdaže, iba hrubé fonetické pozorovania. Podrobné fonetické analýzy ešte chýbajú.

Po tomto rozbere môžeme pravidlá o spisovnej výslovnosti *j* formulovať takto:

1. Na konci slabiky po samohláske sa *j* vyslovuje ako *ž* bez ohľadu na to, či nasleduje spoluhláska, samohláska alebo *j*. V spisovnej slovenčine vyslovujeme teda [dvojaktožka, dvojhlan, dvojžazičňi, dvojuholník, kraj, krajškí, dažme, dažte, krajší] (no nie [dvojakí], ale [dvojakí], lebo *j* tu stojí na začiatku slabiky). Pravidlo o výslovnosti *ž* platí aj v medzislovnej fonetike, a to zasa bez ohľadu na to, či je *j* na absolútnom konci slova pred prestávkou, alebo či po ňom nie je prestávka a nasledujúce slovo sa začína samohláskou alebo spoluhláskou [dažmi, daž Andrejovi, stojž!].

2. Na začiatku slabiky, keď nasleduje samohláska, vyslovuje sa v spisovnej slovenčine *j* bez ohľadu na to, či *j* stojí na absolútnom začiatku slova alebo nie: *jeden, jama, jasný, juh; hocíjaký, hocíjako; bojisko, hocíjista, moji, najímať, pojidlo, pomyje, prijateľný, priať, príjmaci, príjímať, rojiť sa, spojiť, svoji, tvoji, t. j.* [jeden, hocíjakí, bojisko, najímať, pomíje, príjmaci, moji] atď. Toto pravidlo platí aj vtedy, keď pred *j* predchádza spoluhláska a medzi touto spoluhláskou a *j* je slabičná hranica: *adjektívum, benjamín, bezsubjektívi, chorjamb, injekcia, injektor, injikovať, interjekcia, konjektúra, konjugácia, nadjazd, neobjektívny, objasnenie, objatie, objasť, objav, objaviť, objednať, objekt, objektív, objektivizácia, objektivizmus, objektívny, objem, objasť, odjakživa, odjedasť, odjednať, podjazd, predjanie, rozjasť sa, rozjasniť sa, rozjasdiť, rozjímať, subjekt, subjektivistický, t. j.* [adjektívum, be>subjektívi, injekcia, odjagživa, podjast, subjektivistickí] atď. Toto pravidlo platí aj v medzislovnej fonetike [veľká-jama, onje-doma] atď.

Spisovná výslovnosť je v troch prípadoch neustálená:

1. keď písané *j* stojí na konci slabiky a pred ním predchádza *i* (*y*);
2. keď *j* stojí na začiatku slabiky, ale bezprostredne pred ním ešte v tej istej slabike stojí iná spoluhláska; 3. v cudzích a prevzatých slovách, keď po samohláskovej skupine *ai, au* nasleduje spoluhláska *l*.

V prvých dvoch prípadoch sa vyslovuje jednak „oslabené“ *j* (t. j. *ž*), jednak „silné“, šumové (tréné) *j*.

1. Keď je písané *j* na konci slabiky a pred ním predchádza *i* (*y*), vyslovuje sa *ž* alebo *j*; [ázíjčan i ázižčan, kíj aj kíj, kolomíjka i kolomíjka, kolokvíjní aj kolokvíjní, líbijskí i líbijskí, medveďobíjca i medveďobíjca, misíjní aj misíjní, patricíj i patricíj, režíjní aj režíjní] atď.

Výslovnosť so „silným“ *j* je častejšia vo vyššom štýle spisovnej výslovnosti.

V slovách *kyjačikovitý, kyjanica* je spisovná výslovnosť [kijačikovití, kijaňica], lebo tu stojí *j* na začiatku slabiky. „Silné“ *j* sa vyslovuje aj v slovách *prijímať, prijímaci, prijímač* atď., lebo aj tu stojí *j* na začiatku slabiky.

2. Spisovná výslovnosť je neustálená aj v tých prípadoch, keď *j* stojí na začiatku slabiky, ale ešte v tej istej slabike pred ním predchádza iná spoluhláska (resp. neslabičná predpona) ako v slovách *zjav, zjazd, zjaviť, zjednať, zjesť*. Vyslovuje sa [zjaʏ i zjaʏ, zjaʃt i zjaʃt, zjaviť i zjaviť, zjednať sa i zjednať sa, zjeʃt i zjeʃt]. Podobne sa vyslovujú aj cudzie slová *fjord, fjeld*. Podľa L. Dvonča (1964, s. 38) v slove *fjord* je dvojhlasika.

Usudzujeme, že výslovnosť s *j* nie je nová. Svedčia o tom niektoré poznámky v starších gramatikách (napr. Mráz, 1872, s. 184). Ak sa však dnes výslovnosť slov *zjav, zjedol* i výslovnosť slov *objektívny, objednať* (porov. Uhlár, 1954, s. 205; Záborský, 1965, s. 41–43) úplne stotožňuje, nie je to správne. Ako ukazujú iné prípady výslovnosti spoluhláskových skupín, v slovenskej spisovnej výslovnosti je rozdiel v tesnosti spojenia hlások na hraniciach prípon oproti ich spojeniu na hraniciach predpôn a rozdiel je aj medzi tesnosťou spojenia hlások na hraniciach predpôn a na hraniciach slov vyslovovaných v tom istom takte (bez prestávky). Práve tým vysvetľujeme rozdiely medzi výslovnosťou *j* na začiatku slabiky po slabičnej predpone (resp. v medzislovnej fonetike) a výslovnosťou na začiatku slabiky po spoluhláske (neslabičnej predpone), ktorá je v tej istej slabike a v ktorej je i *j*: [objednať — zjesť].

V spisovnej výslovnosti sa uskutočnil aj iný vývin. Tam, kde sa medzi dvoma samohláskami (z ktorých druhá je samohláska *i*) oslabilo vedomie morfematickej hranice, splynuli pôvodne dve slabiky do jedného celku a samohláska *i* sa prehodnotila na spoluhlásku *j*, takže dnes píšeme *dôjsť, nájsť, nejst, prejsť* a vyslovujeme [dʏjst, nájst, nejst, prejst]. V slove *prísť, prídem* sa uskutočilo ďalšie zjednodušenie, lebo tu už v spisovnej slovenčine splynuli hlásky *i—i* do jednej dlhej samohlásky. Výslovnosť s *j* alebo *j* [prijdem, prijdem] (porov. Hattala, 1854, s. 75) zjavuje sa dnes zrejme ako dôsledok tlaku analógie podľa tvaru *vyjsť, vyjdem* [vijst, vijdem], resp. [vijst, vijdem], možno aj ako dôsledok systematickej príslušnosti tohto slova k slovám (a tvarom) *nájsť, nejst, pôjsť, prejsť*, kde je náležitá iba výslovnosť [nájst, nejst, pʏjst, prejst]. Výslovnosť [prijdem, prijdem] je nesprávna.

Podobný vývin badať aj pri zdomácnovaní niektorých prevzatých slov. Podľa Slovníka slovenského jazyka (II, 1960, s. 540) slovo *oidipovský* sa v spisovnej slovenčine vyslovuje ako [ojdy]-, slovo *oidium*

ako [ojdy]-, t. j. ako [ojdipouskí, oidi-um]. Taká istá výslovnosť je aj v slovách *eis*, *maizena*, *medaila*, *koiné*, t. j. [ejs, majzena, medajla, kojné]. Zdomácnovanie sa tu uskutočnilo tak, že sa skupina *ai*, *ei*, *oi* (a iné) stiahla do jednej slabiky, pričom jedna zo samohlások stratila svoju samohláskovú funkciu i samohláskovú kvalitu — *i* sa prehodnotilo na spoluhlásku *j* a podľa platných zákonitostí spodobovania hlások v spisovnej slovenčine sa vyslovuje ako *j*.

3. Spisovná výslovnosť je neustálená aj v tých cudzích a prevzatých slovách, v ktorých po samohláskovej skupine *ai*, *au* nasleduje spoluhláska *l*. Zdomácnovanie slova prebieha podobne ako v predchádzajúcich prípadoch zmenšovaním zvučnosti (sonórnosti) samohlásky a jej prehodnocovaním.

Lenže tu spôsobuje istú ťažkosť okolnosť, že sa bezprostredne vedľa seba (v jednej slabike) stretávajú dve sonórne rovnocenné hlásky: *j* a *l*. Zdá sa, že to naruša bežnú schému slabiky (v zmysle nerovnakej zvučnosti jej elementov), čo pôsobí ako protitlak v procese zdomácnovania týchto slov. Preto sa v spisovnej slovenčine udržiava výslovnosť [detail, ema-il, kokte-il], ale vyskytuje sa aj výslovnosť [deta-jl, ema-jl, kokte-jl]. Nemáme naporúdzi príklady na výskyt takýchto skupín s *j* pred spoluhláskou *r*, no dá sa predpokladať, že obidve tieto slovenské spoluhlásky (obidve môžu byť slabikotvorné) sa budú správať rovnako. Ostatné nepárové znelé (t. j. zvučné) spoluhlásky nespôsobujú takéto ťažkosti — slová *fajn*, *fajnový*, *fajný* sa ustálene vyslovujú [fajn, fajnoví, fajní]. Treba ešte spomenúť, že odvodené slová *emailovať*, *emailový*, *detailný* atď. sa v spisovnej slovenčine vyslovujú jednotne s *j*: [ema-jlovať, ema-jloví], čo pravdepodobne súvisí s umiestnením slabičnej hranice medzi *j* a *l*.

Zdá sa, že podobná situácia je aj v spisovnej výslovnosti spoluhlásky (resp. fonémy) *v* a jej variantov, ba aj v procese zdomácnovania cudzích a prevzatých slov so samohláskovou skupinou, v ktorej druhým členom je samohláska *u*. O tom budeme hovoriť v osobitnom príspevku.

Kabinet fonetiky, Filozofická fakulta UK

Gondova 2, Bratislava

LITERATÚRA

BARTEK, H.: Správna výslovnosť slovenská. Bratislava — Martin 1944, 316 s.
BERNOLÁK, A.: Gramatické dielo Antona Bernoláka. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1964, 552 s.

BERNOLÁK, A.: Slowár Slovenskí Česko-Latinsko-Nemecko-Uherskí I, Budapešť 1825, 848 s.

CZAMBEL, S.: Slovenský pravopis. Budapešť 1890, 272 s.

DVONČ, L.: K vývinu dvojhlások v spisovnej slovenčine. Jazykovedný časopis, 15, 1964, s. 35—48.

DVONČOVÁ, J. — JENČA, G. — KRÁL, Ā.: Atlas slovenských hlások. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1968, 108 s., 120 s. obr.

HATTALA, M.: Zvukosloví jazyka staro- i novo-českého a slovenského. Praha 1854, 109 s.

MORFOLÓGIA slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966, 895 s.

MRÁZ, F.: Slovenská mluvnica pre gymnasia, reálky, praeparandie a vyššie oddelenia hlavných meštanských škôl. 2. vyd. Budapešť 1872, 191 s.

PAULINY, E.: Fonológia spisovnej slovenčiny. 2. vyd. Bratislava, SPN 1968, 124 s.

PECIAR, Š.: O fonologickom hodnotení samohláskových skupín v cudzích slovách. Slovenská reč, 13, 1947—48, s. 72—86.

SLOVNÍK slovenského jazyka II. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1960, 647 s.

STANISLAV, J.: Slovenská výslovnosť. Martin, Osveta 1953, 295 s.

ŠTÜR, L.: Náuka reči slovenskej. Slovenčina naša, zv. V, Bratislava, SVKL 1957, s. 153—253.

UHLÁR, V.: Pravidlá slovenskej spisovnej výslovnosti. Slovenská reč, 20, 1954, s. 201—211.

ZÁBORSKÝ, V.: Výslovnosť a prednes. Bratislava, SPN 1965, 91 s.

Inverzia konektorov vo vete

Kapitolky zo štylistiky (28.)

JOZEF MISTRÍK

Za konektory v širokom zmysle slova pokladáme predovšetkým všetky druhy priraďovacích i podradovacích spojok (*a, ale, preto, že, aby, keď...*), dvojčlenné spájacie výrazy (*jednak - jednak...*), viacslovné spojkové výrazy (*len čo, ako keby, a tak...*), uvádzacie častice (*však, ináč, ono, predsa, lenže, veď...*), sekundárne spájacie výrazy (*slovom, summa summarum, nakoniec, aby som tak povedal...*), sekvenčné pripájacie výrazy (*po prvé — po druhé..., najprv — potom — ďalej..., predovšetkým — ale aj — a nakoniec...*). Pomocou konektorov sa spájajú členy vetných a súvetných konštrukcií a aj vety v texte.

Je prirodzené a logické, že základná slovosledná poloha každého konektora je na čele pripájanej jednotky. Túto polohu treba pokladať za nepríznakovú. Příklad: *S í c e blízke okolie autora pozná, a v š a k priamo je autorstvo vyznačené iba na niektorých výtvoroch.* Poloha konektora na čele výrazu sa vyskytuje v náučných, vedeckých, publicistických a administratívnych textoch. Jeho umiestnením sa signalizuje iba vzťah pripájanej jednotky k jednotke predchádzajúcej.

V tomto texte však venujeme pozornosť takým prípadom, keď sa konektor zo svojej základnej polohy presunie do vnútra alebo až na koniec pripájanej jednotky. To sú prípady inverzie, ktorú treba chápať ako príznakovú. Zlučovacie spojky (*a, i, aj, ani*) stoja vždy na čele, no ostatné spojky, spájacie výrazy a častice sa môžu vsúvať aj do vnútra pripájanej jednotky.

Na porovnanie uvedieme príklady s konektorom na čele i vo vnútri jednotky.

Za príčinu neúspechu sa pokladá nezhoda v názoroch. Avšak príčina je oveľa hlbšia.

Mechanické zásahy podmieňujú chemickú dezinfekciu. Napokon tieto zásahy nie sú náročné. Súčasná energetická kríza je len časťou prehlbujúcej sa krízy. Teda nie iba energetická kríza je problémom.

Za príčinu neúspechu sa pokladá nezhoda v názoroch. Príčina je však oveľa hlbšia.

Mechanické zásahy podmieňujú chemickú dezinfekciu. Tieto zásahy napokon nie sú náročné. Súčasná energetická kríza je len časťou prehlbujúcej sa krízy. Nie teda iba energetická kríza je problémom.

Ako z uvedených príkladov vidieť, konektory môžu stáť na čele i vo vnútri. Obidve verzie sú z gramatického hľadiska správne.

Na porovnanie uvedieme ešte príklady s dvojčlennými spájacími výrazmi na čele i vo vnútri vety.

Síce „čierna diera“, ktorú predpokladajú americkí fyzici, bola menšia ako čiastočka prachu, ale vážila viac ako milión ton.

Najskôr treba pripraviť presný súpis materiálu, potom zostaviť program práce a napokon sa pustiť do toho.

Na jednej strane sa tu poukazuje na jej nedostatky, no na druhej strane sa vyzdvihujú jej vzácne zásluhy.

„Čierna diera“, ktorú predpokladajú americkí fyzici, bola síce menšia ako čiastočka prachu, ale vážila viac ako milión ton.

Treba pripraviť najskôr presný súpis materiálu, zostaviť potom program práce a napokon sa pustiť do toho.

Na jej nedostatky sa tu poukazuje na jednej strane, no jej vzácne zásluhy sa vyzdvihujú na druhej strane.

Aj v týchto prípadoch sú gramaticky obidve verzie správne, no rozdielne sú, pokiaľ ide o štylistické hodnoty.

Áká je štylistická hodnota invertovaných konektorov? Základnou funkciou konektora je pripojiť nový výraz a súčasne vyjadriť vzťah autora k obsahu nového výrazu. Ak stojí konektor vpredu, vzťah sa vy-

jadruje nepríznakovo, asi tak ako pri spojení anteponovaného prívlastku s menom alebo anteponovaného adverbia so slovesom. Ale keď sa konektor posúva do vnútra pripájaného výrazu, vtedy sa sleduje zdôraznenie osobného vzťahu. Je to obdoba inverzie atribútu. Inverzia konektora je znak expresívnosti výpovede. Ako bežný vyjadrovací prostriedok sa využíva v rečníckych prejavoch, v populárno-náučných textoch a v beletrii. Nie je to prostriedok vhodný do textov, ktoré sa vnímajú lineárne, a pri vnímaní ktorých sa prijímateľ nemôže vracať. Také sú napríklad novinárske, televízne alebo rozhlasové texty. Pre rozhlas nie je vhodné použiť spojku *však* takým spôsobom, ako je to v nasledujúcom príklade: *Dostať sa do Mekky je snom každého pravoverného Mohamedovho žiaka. Návšteva svätyne Kaby v Mekke s jej čiernym kameňom, ako aj návštevy ďalších posvätných miest islámu sú však nielen náboženským aktom, ale aj turistickým zájazdom.* Až po spojku *však* tu nie je jasný vzťah druhej vety k predchádzajúcej vete. Preto treba túto spojku (modifikovanú na *avšak* alebo na *lenže*) uviesť už na čele vety takto: *Avšak návšteva svätyne... ako aj návštevy..., sú nielen náboženským aktom...* Nebolo by primerané ani to, keby ďalšia, tretia veta mala takúto podobu: *Muslimská púť sa tak stala výnosným biznisom.* Pre rozhlas by bola lepšia takáto podoba: *Tak sa muslimská púť stala výnosným biznisom.*

Vzťah autora k výpovedi sa zdôrazní tým, že sa do vety vsunie časť, ktorá by ináč mohla stáť aj na čele vety, ku ktorej patrí. Druhá verzia nasledujúceho príkladu je expresívnejšia ako prvá: 1. *Žiaľ, neraz nájdeme krajec chleba pohodený v školskej šatni.* 2. *Neraz nájdeme krajec chleba, žiaľ, pohodený v školskej šatni.* Iný príklad: 1. *Predsa dnes sa všetko robí jedným šmahom.* 2. *Dnes sa predsa všetko robí jedným šmahom.*

V súvislosti s inverziou konektora sa ešte vynára otázka, na ktoré miesto vo vete sa tento konektor vsúva a čo z vety sa ním zdôrazňuje. Z teórie o aktuálnom členení je známe, že výpoveď sa člení na časť, ktorá je už z kontextu známa (východisko) a časť novú (jadro). Invertovaný konektor sa najčastejšie dáva na hranicu týchto dvoch častí výpovede alebo k slovu, ktoré sa ním má zdôrazniť. Príklad: *Úsudok francúzskych komunistov je úplne správny. Aj vláda tejto krajiny riešila totiž nedostatok energie na úkor pracujúcich mäs.* Slovo *totiž*, ktoré by mohlo stáť aj na čele, rozčleňuje vetu na východiskovú a jadrovú časť. Z toho by však vychádzalo, že invertovaný konektor podčiarkuje jadro. Tak by to mohlo byť v písomnom prejave, kde ukazovateľom aktuálneho členenia je len slovosled. V hovorenom prejave však môže byť konektor enklitický, môže sa prikláňať k predchádzajúcej časti výpovede. V takých prípadoch ide o vytyčovanie časti vety, ktorá sa vytyčením zdôrazní, ale nemusí byť jej jadrom. Napríklad:

Má srdce ako krajec chleba, hovorievali o dobrom človeku. Toto príslovie v š a k už zastaralo.

V hovorenom, spontánnom prejave sa z pochopiteľných príčin môže konektor nefunkčne dostať do vnútra vety. Obdobne sa to môže stať aj pri spontánnych písomných prejavoch. Príklady: *Vedci usudzujú, že sa tento predmet vynoril v Severnom Atlantiku. Navrhujú pre to, aby sa preskúmali denníky lodí.; Našli ho na smetisku. Je to vari znak nedostatku?; Nemám vôbec času. Dnes teda s vami nemôžem ísť.*

Inverzia konektora vo vete nesie so sebou dve pre štylistiku závažné vlastnosti. Jednou a výraznejšou z nich je expresívnosť. Nielen prirodzená, ale aj schematizovaná je poloha konektora na čele výrazu, ktorý sa ním uvádza. Nezvyčajné umiestnenie, ak nie je náhodné, manifestuje nový prvok vo výpovedi, osobný zámer autora, obyčajne výraz expresívnosti alebo napätia. Druhou vlastnosťou takejto inverzie je retardácia pri čítaní, počúvaní a vnímaní prejavu. Táto druhá vlastnosť nemusí byť vždy negatívna. V texte sa často môžu vyskytnúť také miesta, na ktorých treba spomaliť tempo, zmeniť rytmus, narušiť plynulosť. Na miestach, kde sa výpoveď láme pod tlakom premiestneného spájacieho výrazu, vzniká ruptúra, ktorá má potenciálne štylistickú hodnotu. Konektor takmer vždy možno z čela vety presunúť niekde do jej vnútra. No takýto zásah je štylisticky vždy relevantný. Slovosled konektorov je síce voľný, ale nie ľubovoľný.

*Filozofická fakulta UK
Gondova 2, Bratislava*

O jazykovom humore Osmijankových rozprávok

KLÁRA BUZÁSSYOVÁ

V súčasnej literatúre pre deti a mládež sa zväčšuje počet diel, ktorých autori sa zameriavajú na prácu s jazykom, na rozširovanie jeho možností. Hra so slovom, dôraz na expresívnosť jazykových prostriedkov, tvorenie nových slov, používanie jestvujúcich slov v nových významoch, aktualizácia a modifikácia frazeologických jednotiek — to sú základné znaky detskej literatúry tohto smeru. Ako jeho najvýraznejších predstaviteľov uvedieme K. Bendovú, E. Feldeka, J. Pavloviča. Keďže táto literatúra môže vhodne pomôcť pri pestovaní jazykovej kultúry a pri rozvíjaní jazykových schopností detských čitateľov, treba

jej rozboru, nazdávame sa, venovať primeranú pozornosť. Tu chceme upozorniť na jedno z diel tejto literatúry, na *Osmijankove rozprávky* K. Bendovej, ktoré si pred časom získali značnú popularitu prostredníctvom rozhlasu a ktoré vyšli aj vo viacerých knižných vydaniach. Všimneme si tu druhé súborné vydanie z r. 1973, ktoré vyšlo vo vydavateľstve Mladé letá a podľa ktorého budeme uvádzať aj strany.

Nepôjde nám o globálne hodnotenie jazykovej stránky Osmijankových rozprávok. Sústredíme sa na to, čo je na jazyku tohto diela najtypickejšie, totiž na jeho humorné podfarbenie. Ukážeme, ktoré jazykové prostriedky používa K. Bendová na to, aby dosiahla humorný účinok, a akým spôsobom želaný cieľ dosahuje.

Výber konkrétnych prostriedkov je podľa nášho názoru podmienený dvoma všeobecnejšími črtami autorkinej tvorby: 1. vedomým úsilím stavať do protikladu starý repertoár klasickej detskej rozprávky s novým, súčasným videním sveta (ak vystupujú v Osmijankových rozprávkach typické rozprávkové postavy — kráľ, kráľovná, princezná, ježibaba, šarkan —, tieto bytosti sa správajú a hovoria inak, „ako sa na ne patrí“; kráľovskí rodičia sú typickí rodičia dnešnej rodiny, princezná sa správajú a hovoria ako naša dnešná mládež a ježibaby a šarkany sa tiež vymykajú z klasickej schémy). 2. Druhou črtou autorkinej tvorby je úsilie čo najviac sa priblížiť jazyku malých detí. Sám hrdina a rozprávač Osmijanko, ale i všetky ostatné osoby a zvieratá vystupujúce v rozprávkach, sa vyjadrujú tak, ako sa vyjadruje dieťa, ktoré si ešte iba osvojuje materinský jazyk, a preto robia „chyby“ charakteristické pre toto obdobie vývoja dieťaťa: utvárajú si nové slová, používajú gramatické tvary a slovotvorné sufixy nenáležite, lebo sa u nich uplatňujú slovné analógie a asociácie nezvyčajné pre dospelého človeka, nechápu ešte prenášanie významu, a preto chápu ustálené spojenia a frazeologizmy doslovne a pod.

Jazykové prostriedky, ktoré K. Bendová používa na to, aby imitovala detskú reč a aby predimenzovaním jej vlastností dosahovala komický účinok, možno rozdeliť do troch skupín. Sú to 1. slovotvorné prostriedky, 2. frazeologické prostriedky (sem zaraďujeme i ustálené prirovnania¹) a 3. stylistické prostriedky.

1. Slovotvorné prostriedky. Najbežnejším zdrojom jazykového humoru na rovine tvorenia slov je použitie odvodeného slova v jeho „doslovnom význame“, t. j. vo význame vyplývajúcom bezprostredne zo slovotvorných zložiek slova — slovotvorného základu a formantu, namiesto lexikalizovaného významu ustáleného jazykovým

¹ Zaraďovanie ustálených prirovnaní do frazeológie zdôvodňuje E. Smiešková. Porov. SMIEŠKOVÁ, E.: Ustálené prirovnania vo frazeológii. Jazykovedný časopis, 21, 1970, s. 189—201.

územ. Použitie slova v inom význame, ako je jeho bežný význam, pôsobí v danom kontexte zvyčajne komicky. K. Bendová používa tento zdroj jazykového humoru veľmi často. Napr. *Zelenáči! povedal [vodník] svojim trom synom* (s. 216). Slovo *zelenáč* sa namiesto svojho bežného významu „mladý, neskúsený človek“ použilo na označenie vodníkových synov ako zelených bytostí. Slovo tvorná štruktúra tohto slova to umožňuje, lebo nejde vlastne o posun, lež o „návrat“ k pôvodnému všeobecnému slovo tvornému významu tohto slova, ktorý možno vystihnúť opisom „ten, kto je zelený“. Iný príklad: *Prečo plačeš, ty sympatický mládežník? opýtala sa zlatovláska*. V tomto prípade vzniká komický účinok tým, že odvodené slovo, ktorého význam sa lexikalizoval ako „príslušník organizácie mládeže“, sa použilo vo význame, na ktorý má slovenčina výrazy *mládenec*, *mladík*.*

Veľmi vďačným prostriedkom na dosiahnutie jazykového humoru sú odvodené adjektíva, pri ktorých môže vzniknúť komický účinok na základe kontrastu medzi vzťahovým významom vyplývajúcim zvyčajne bezprostredne zo slovo tvornej formy slova, a medzi akostným, hodnotiacim významom, ktorý spravidla vzniká lexikalizáciou slova. Napr. *Radšej zverský nos, než acylpyrín a vitamín cé* (s. 24). Pri príd. mene *zverský* si uvedomujeme predovšetkým akostný význam synonymný s adjektívami *surový*, *bezcitný*; autorka však použila slovo *zverský* namiesto adjektíva *zvierací*. Podobného typu sú i spojenia *podvodné rozprávky*, *podvodní obyvatelia* (protiklad významu „klamný“ so vzťahovým významom „vyskytujúci sa pod vodou“). Nezvyčajné, ale v detskej reči veľmi časté je používanie adjektív v kontextoch, v ktorých by bolo náležité určenie mena nezhodným menným prívlastkom, napr. *kozacia, kuracia básnička* (básnička pre kozu, pre kuru), *prasací veršik* (veršik pre prasiatko) (s. 41); *Ty, syn môj najmladší, vyplnil si konečne moju storočnú papučovú túžbu* (túžbu po papuči) (s. 219). *Na druhý deň oznámili ministri všetkým svetovým princom* (všetkým princom sveta) (s. 59). V tomto ostatnom prípade okrem výrazového kontrastu zasa ide aj o kontrast medzi akostným a vzťahovým významom prívlastku. Dakedy vzniká komický účinok tým, že prídavné meno, ktoré sa bežne spája s neživotnými menami, použije v spojení so životným menom. napr. *natierací občan* (= natierač). Adjektívum na -ci nemá príznak agentálnosti,² zvyčajne určuje mená označujúce nástroje. Komicky môže pôsobiť i stupňovanie vzťahových adjektív, ktoré sa normálne nestupňujú: ...v telefónnom

* V zátvorke za citátom uvádzame náležitý výraz alebo model, podľa ktorého je slovo utvorené.

² Porov. HORECKÝ, J.: Systém deverbatívnych adjektív v slovenčine. In: Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica (v tlači).

zozname som našiel adresu najznámejšieho a najšúkronejšieho detektíva (s. 132). Z didaktického hľadiska treba oceniť, že dakedy autorka uvedie nezvyčajné slovné spojenie tým, že ho vysvetlí. Napr. *Teda fakt, bolo by nám to všetko jedno, keby sa ten kráľ a tá princezná slušne správali a nerobili veci, ktoré nás vyrušujú. Lenže princezná Blankolína robila také vyrušovacie veci* (s. 72).

Medzi slovotvorné prostriedky na dosiahnutie jazykového humoru možno zaradiť aj používanie odvodených slov s významom hromadnosti tam, kde príznak hromadnosti nie je potrebný a kde stačí jednoduchý plurál: „Vydrž, dcéra kráľovská,“ povedal kráľ. „Hneď prinesiem liečivá (lieky),“ s. 89. „Krupička, manželka moja milovaná, vymysli už niečo iné, ľudstvo si žiada pestrú potravu (ľudia),“ s. 60.

Nové slová tvorí K. Bendová zvyčajne na základe analógie, pričom predlohou býva alebo nejaké konkrétne slovo, alebo slovotvorný typ. Stretáme sa tu s prechýlenými menami *človečica* (s. 29), *tvorica* (s. 170), *ukvákanec* (podľa *usmoklenec*, s. 224), *buchtacina* (podľa *človečina*, s. 258) ap. V rámci slovies tvorí autorka jednak nové lexémy (*turistikovať* = cestovať ako turista), jednak — a to je pre jazyk dôležitejšie — mení intenčnú hodnotu³ slovies. Najčastejšie je to zmena bezpredmetového slovesa na predmetové. Napr. ... *zverolekár bol odkýchnutý do vzdialenosti dvadsať metrov*. Tento slovesný tvar je utvorený analogicky podľa slovesa *odfúknuť dakoho*, ale na rozdiel od neho sloveso *odkýchnuť si* nemá predmetovú väzbu. Aj sloveso *pršať* mení autorka na predmetové: „*Haló, haló, nože mi niečo napršte! ... a pršali (obláčiky) rozprávku starú*“ (s. 81). Žartovný tón dosahuje K. Bendová i vtipným využívaním zdobnenín, najmä korelatívnym príváraním zdobnenín: *Ani hlások nemala (princezná Sifónia) tichučký, naopak, mala ho veľmi hlasnúčký. Ani ručičky nemala nežnúčké, naopak, mala ich svalnatúčké, pretože rada športovala* (s. 67).

2. Frazologické prostriedky. O využívaní frazeológie v próze pre mládež písal J. Mlacek.⁴ Konštatoval, že hra s frazeologickým významom frazeologickej jednotky a doslovným významom jej zložiek je vo väčšine prípadov prostriedkom na vyjadrenie humoru. Poukázal aj na individuálne pretváranie ustálených výrazov.

³ O zmene intenčnej hodnoty slovesa porov. Morfológia slovenského jazyka, s. 397. Porov. aj KAČALA, J.: Spôsoby zmeny intenčnej hodnoty slovesa. Jazykovedný časopis, 23, 1972, s. 153—158.

⁴ Porov. MLACEK, J.: Frazeológia v próze pre mládež. Slovenský jazyk a literatúra v škole, 20, 1973—74, č. 3, s. 72—75.

Obidve tieto črty sú typické aj pre Osmijankove rozprávky K. Bendovej. Uvedieme aspoň jeden príklad na aktualizáciu frazeologickej jednotky a na hru s doslovným a frazeologickým významom: *To lietadlo, v ktorom som sedel, začalo strečkovať. Vlastne povie sa to, že mu začali vynechávať motory...* "Nech sa páči, ráčte si skočiť dole, tomu lietadlu dnes akosi vynecháva" (s. 10). K. Bendová rada parafrázuje, obmieňa ustálené spojenia: *Občan Bandurrek, na krídlach ťa prosím, začaruj ma na krásnu bielu vrranu*, s. 175 (*na kolenách ťa prosím*). — *Ale, ale chlapi, čože to vystrájate na staré klepetá (na staré kolená)*, s. 284. Dakedy autorka pridáva k ustálenému spojeniu výraz zvukovo blízky, teda pôsobiaci aliteraçne, ale významovo celkom protichodný, čím tiež zvyšuje komický dojem: *Bolí (šarkani) krotkí ako šteniatka a na princeznin rozkaz revali, škripali zubami, ba pluli aj oheň, syr a síru* (s. 71). Výraz pridaný k frazeologickej jednotke môže zmeniť frazeologický význam na doslovný: *Nuž teda tento sympatický skokan Celestín rástol vo vode ako z vody* (s. 225). — *A spievala (žabka skokanica) svadobný pochod, ale tak prenádherne, že ani jedno oko v močiarí neostalo suché* (s. 225). V Osmijankových rozprávkach sa parafrázujú i ustálené prirovnania a uvádza sa tu aj veľa neustálených, autorských prirovnaní. Napr. *Profesor sa zatriasol ako osikový háj*, s. 76 — *Lištičky-kmotričky, pomôžte, vy máte zubiská ako nožiská* (= zuby ako nože), s. 14. *(Kuriatka) dobkali rožky tvrdé ako ypsilon* (s. 160). Pre K. Bendovú je príznačné používanie radu prirovnaní, v ktorých je odstupňovaná miera: *Punto už nevyzeral ako safaľádka, ani ako jaternička, ale ako dlhánska hrzavá saláma — široký parizer* (s. 17). — *A Brumlíček vyšiel von, padali mu slzy nie ako hrachy, ale ako slivky... slzy ako hrušky... slzy veľké ako tekvice* (s. 31).

3. **Štylistické prostriedky.** Medzi štylistické prostriedky, ktoré sú zdrojom humoru, rátame výrazy a konštrukcie pôsobiace v danom kontexte štylisticky príznakovo. Keďže základný tón Osmijankových rozprávok je výrazne hovorový, v takomto hovorovom kontexte môžu humorne pôbiť knižné slová a najmä knižné syntaktické prostriedky — napr. pasívne konštrukcie, prechodníkové väzby a odborné výrazy, ktoré autorka používa pomerne často, ale tak, aby podčiarkla ich výluènosť. Často sa pomocou nich napodobňuje jazyk úradných vyhlášok a iných administratívnych písomností. Napr. *„Minister!, ...Okamžite zavolať toho šesťhlavého (šarkana), lebo ti bude odnesené ministerské kreslo“* (s. 68). — *„Pozri, celá rodina sa na mňa prilepila následkom škodlivého jablka“* (s. 14). — *Doktor Medikamentus sa poškrabal po učenej hlave a vraví: „V príručke praktického odievania som sa dočítal vedeckú pravdu, že bytosti zvané deti*

majú sa pri hrách na dvore obliekať do teplákov alebo sukní, na nohy si n a t i a h n u c trampky alebo sandále a na hlavu si p o l o ž i a c p o k r ý v k u zvanú baretka“ (s. 56). Na zdôraznenie hovorovosti zasa autorka používa okrem najnovších výrazov mládežníckeho slangu aj veľa hovorových slov zo staršej slovnej zásoby, najmä staré germanizmy, napr. *gríškaša*, *šnuptychľa*, *cverna*, *durchumdurch* ap. Dakedy však zachádza príďaleko, používa slová, ktoré môžu byť dnešným deťom nezrozumiteľné. K. Bendová si to uvedomuje, preto niekedy tieto slová priamo v texte vysvetľuje. Napr. *Vzal teda kuchár veľkú dosku zvanú núdlbret*.

Na záver môžeme povedať, že prácu K. Bendovej s jazykom pokladáme za prínos. Osmijankove rozprávky ukazujú bohatstvo a tvárnosť slovenčiny. Pravda, dakedy je tej hry s jazykom až priveľa a to vedie v ojedinelých prípadoch k nie veľmi vydatým obmenám frazeologizmov, napr. *Doktor Tenaten ostal celkom piť-pať-puť (ostal pať)*, s. 48. Alebo: *Zdá sa, že sme v ryžovom nákype čiže v katastrofálnej situácii (podľa českej frázy jsme v rejži)*, s. 94. Žiada sa upozorniť aj na to, že dakedy je hra so slovami prináročná pre čitateľov tej vekovej skupiny, pre ktorú je kniha určená, pochopiť ju môžu iba starší čitatelia alebo dospelí. Nájdú sa tu i nenáležité väzby, napr. *neveril na povery (neveril poverám)*. To sú však iba drobnosti, ktoré nezatieňujú pozitívne výsledky autorkinej práce s jazykom. Do budúcnosti si môžeme od K. Bendovej i od iných spisovateľov píšúcich pre deti a mládež len želať, aby bolo takýchto výsledkov stále viac.

Jazykovedný ústav L. Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

Jazyk ako estetický jav

(O niektorých problémoch jazykovej výchovy*)

LADISLAV RYBÁR

Bežné definície jazyka hovoria, že je to nástroj, dorozumievací prostriedok. Často sa však toto konštatovanie chápe prakticisticky a zúžene, čo môže mať pre koncepciu vyučovania gramatiky, ale aj pre vývin a výskum samého jazyka negatívne následky.

* Diskusný príspevok na konferencii o estetickej výchove konanej dňa 4. apríla 1974 na Pedagogickej fakulte UK v Trnave.

Funkcia jazyka je zjavne oveľa širšia ako len dorozumievacia. Keby nebola, potom by sa všetci ľudia v rovnakých situáciách, v rovnakých tematických okruhoch, v tej istej stylistickej rovine vyjadrovali rovnako, slovníkové a frazeologické bohatstvo jazyka by sa mohlo zredukovať na minimálne množstvo nanajvýš účelných a prakticky zdôvodniteľných jednotiek, mohla by sa napríklad zrušiť synonymita slov a mohli by sa utvoriť textové modely maximálne primerané komunikácii.

Bolo by to čosi, ako sú napr. predtlačené formuláre žiadostí, oznamov atď., do ktorých sa wpisujú iba potrebné údaje.

Jazykom sa však človek nielen dorozumieva, komunikuje, ale vôbec prejavuje. Jazyk ako ľudský prejav úrovňou svojho obsahu a formy je významnou vizitkou človeka, jeho diferenciacným znakom jednak vnútri ľudského rodu a jednak navonok, vo vzťahu k ostatnej živej prírode.

Ak si uvedomíme, že ľudská reč, konkrétny prehovor, môže byť stručná i obširná, obsažná i bezobsažná, pekná i nepekná, zaujímavá, pútavá i nudná a odpudzujúca, pokojná i vzrušená, sviatočná i všedná, môže byť prostriedkom umeleckého stvárňovania, alebo len jednoduchým súhrnom sémantických znakov — potom zisťujeme, že v nej je popri význame zakódovaná aj charakteristika podávateľa, stupeň jeho vyspelosti, jeho vzťahy k okoliu, jeho ideologické, etické a estetické chápanie skutočnosti. Právom preto môžeme hovoriť o jazyku aj ako o estetickom jave, a to i vtedy, keď nejde vyslovene o umelecký produkt, o literárnoumelecké dielo.

Často sa hovorí v dosť širokom zmysle o jazykovej kultúre, čím sa rozumie jednak vyspelosť a vypracovanosť istého jazyka, jednak zručnosť a schopnosť jednotlivca alebo kolektívu používať jazyk v jeho hovorenej alebo písanej podobe na relatívne vysokej úrovni. V pojme jazyková kultúra jednotlivca je vždy zahrnutý aj estetický prvok, a to priamo alebo nepriamo. To znamená, že v jazykovej kultúre je obsiahnutá zvuková lahodnosť, ortoepická starostlivosť a presnosť, gramatická správnosť, stylistická vybrúsenosť a uhladenosť, ale aj myšlienková vyzretosť, jasnosť, presvedčivosť, výstižnosť, zrozumiteľnosť a cieľuprimeranosť. Krása jazykového prejavu môže spočívať v pestrosti a obširnosti výpovede, ale aj v jej úspornosti a zhustenosti. Pestovanie jazykovej kultúry u dieťaťa alebo aj u dospelého je zložitý a zdĺhavý proces. Býva spoločným dielom a výsledkom viacerých činiteľov — školy, rodiny aj celkovej úrovne prostredia, ktoré ľudí skultúrňuje. Isté však je, že kultivovaný a kultúrne formujúci vzťah k životnej realite je nepredstaviteľný bez kultúrnosti reči a jazyka rovnako, ako je nepredstaviteľná jazyková kultúra bez širšej kultivovanosti osobnej a osobnostnej. Estetické postoje ľudí k okoliu bez vedomého vzťahu k estetikej stránke vlastného jazykového prejavu nemôžu byť celistvé,

úplné a dokonalé. Preto je správne, že sa v rámci jednotlivých zložiek slovenčiny ako vyučovacieho predmetu nezabúda ani na estetickú výchovu, napr. v rámci gramatiky a štylistiky. Chybný by bol totiž názor, že poznávanie a vnímanie krásneho možno žiakom vstúpiť iba na hodinách literárnej výchovy.

Nedostatky týkajúce sa kultúry jazyka v našej spoločnosti, ale aj v školách majú celkom konkrétne korene. Stretáme sa s názorom, že obsah je to hlavné, krása a dokonalosť jazyka sa pokladá za druhoradú hodnotu. Napr. v aule Pedagogickej fakulty v Trnave odznel prejav externého prednášateľa, Slováka, v ktorom boli tieto chyby: *ide o dôsledné, Slovákov, na sjazde, v podmienkách, vládny program, dosiahli, komstickej, vzdalené, zo skupínov, tieto vrstvy, kvalitatívna, socialistickému, o politickom, zo Sovietskym sväzom* atď. Škoda, že tieto chyby otupili silu myšlienok. Väčšine verejných prejavov na našej škole chýba jazyková kultúra, čím tieto prejavy strácajú silu a presvedčivosť. Na jazyk sa niektorí jeho používatelia dívajú len ako na nástroj, na dorozumievací prostriedok a nevidia v ňom nič viac. Nezaujú ich napríklad pôsobivosť jeho melódie, jeho rytmu, presvedčivá sila jeho výrazu, pravidelnosť jeho fonologického systému. Mnohí naši vzdelanci sa na rozličných stupňoch škôl roky učia slovenskú gramatiku a štylistiku, skončia vysokú školu, získajú niekoľko diplomov, ale ich jazyk, ich reč má takú úroveň, akoby sa vôbec neboli jazykovo vzdelávali.

Príčina tohto javu je aj v mylnom názore, že písomná podoba jazyka je prvotná, významnejšia, dôležitejšia ako ústna. Takéto názory podporuje i fakt, že už dávno máme pravidlá pravopisu, ale nemáme spoľahlivé príručky kodifikujúce slovenskú ortoepiu, artikuláciu a zvukovú stránku prejavu vôbec. Je chyba, že sa načisto zabudlo na kedysi veľmi významnú rétoriku, vedu o najrozličnejších druhoch ústnych prejavov a o ich prednese. Osnovy a učebnice majú na zreteli v prvom rade písanú podobu jazyka a iba okrajovo jej zvukovú stránku.¹ Žiak sa naučí sústavu slovenských hlások, ich rozdelenie, ale neodvyká si od ich chýbnej výslovnosti, neosvojuje si správnu a peknú spisovnú výslovnosť. Z častých návštev na školách sme získali taký obraz, že reči žiaka, ba ani reči samých učiteľov sa nevenuje primeraná pozornosť. Učiteľ sa neusiluje hovoriť pekne, artikulovať čisto, starostlivo a nevedie k tomu ani žiakov. Ak žiak vie ako-tak prečítať text z čítanky, je to v poriadku. Pauzy — to je vedľajšia vec, takisto melódia a prízvuk. Ak je reč žiaka afektovane spevavá, príjme sa to ako miestny zvyk, ako krajová osobitosť, nerobí sa náprava. Ak je výslovnosť mäkkého *d', t', ň, l'* tvrdá, opraví sa chyba raz, dva razy, ale žiak nedo-

¹ Podrobnejšie pozri KRÁL, Ā.: Pravopis a výslovnosť v škole. KS, 8, 1974, s. 38—44.

stane za to zlú známku ako za chybu v písaní mäkkého *i* a tvrdého *y*. To isté platí o nedostatočne vypestovanom cite pre kvantitu u absolventov škôl z východného Slovenska. Rytmický zákon sa vyučuje ako vec pravopisu, málokedy sa pripomenie, že sa má zachovávať aj v ústnom prejave. A tak sme svedkami toho, že po širokom *ä* sa z mnohých ústnych prejavov stráca aj mäkké *l*, nerešpektuje sa rytmický zákon, a to ani na strednom Slovensku. Jazykový praktikizmus a negatívne vplyvy z rozličných strán, ako aj vlastná ľahostajnosť vedú k obchádzaniu estetických hodnôt jazyka. V školách sa rytmický zákon podáva ako pravopisná poučka s výnimkami, ako matematická formula, vzorec, a obyčajne sa nepoukazuje na to, že je to cenná estetická vlastnosť ústnej podoby jazyka.

Podobne je to s viazanou výslovnosťou a s asimiláciou. Asimilácia sa síce v školách učí, ale opäť ako súhrn pravidiel a výnimiek, aby sa používateľ jazyka nemýlil pri pravopise. Nepoukazuje sa na estetickú funkciu tohto javu a na spojitosť asimilácie s viazanou výslovnosťou. Ak sa tieto javy v škole dostačujúco neprecvičia na živom jazykovom materiáli, ak sa ich dodržiavanie potom dôsledne od žiakov nevyžaduje, má to za následok, že v ústnych jazykových prejavoch vládne neistota pri asimilácii neslabičných predložiek *v*, *k*, *s*, *z* a slabičnej predložky *ku*, že sme neraz svedkami tzv. falošnej asimilácie, napr. v slovách *gdo* a *niegdo*.

Pri výučbe jazyka sa veľa pozornosti venuje interpunkcii, čiarkе. Žiaci vedia vymenovať interpunkčné znamienka, ale nevedia ich použiť a už vonkoncom nepoznajú súvislosť medzi čiarkami a prestávkami v reči, nevedia uplatňovať vnútrovetné pauzy. Význam páuz ako významotvorného, vysúvacieho a odsúvacieho činiteľa v prejave nepoznajú ani poslucháči prvých ročníkov na pedagogických fakultách. Nič sa nevie o tom, ako súvisí dôraz s pauzou, s melódiou, ako intonačné prvky obohacujú prehovor a umožňujú využívať významové odtienky, ktoré nijaký písaný prejav nemá a nemôže mať.

Zvukovej podobe jazyka venuje naša škola málo pozornosti. Radšej učí pravidlá a výnimky, menej sa venuje nacvičovaniu správnych javov, odstraňovaniu nárečových, krajových a ďalších nespisovných a nesprávnych javov vo výslovnosti aj v ostatných zložkách jazyka.

Medzery v jazykovej kultúre pramenia u nás aj z toho, že sa jazykové vyučovanie chápe ako oboznamovanie sa s abstrahovanými štruktúrami jazyka, jeho jednotlivých plánov, nie ako prostriedok na ciberanie a zdokonaľovanie živého, konkrétneho jazykového prejavu. Ak sa na hodinách slovenčiny neučí práve pravopis, istotne sa čosi zatrieduje, člení, zaraďuje do niektorej z kategórií jazyka. Triedia sa javy do hlavných a vedľajších kategórií a podkategórií, citujú sa definície [často prekonané a neúplné, ako napr.: *Podstatné mená sú mená osôb*,

zvierat a vecí.). Gramatické poznatky nevústujú do štylistiky, do schopnosti tvoriť text. Na hodinách štylistiky sa zato často vyučuje vecné učivo, supluje sa zemepis, občianska výchova, nenacvičujú sa štylistické útvary a celky s ich typickými výrazovými, príp. frazeologickými prvkami. Pri výučbe gramatiky a štylistiky didaktické úsilie málokedy smeruje k zisťovaniu, čo je pekné a pôsobivé, dokonalé, zväčša sa hodnotia javy len ako správne a chybné. Často chýba dedukcia, aplikácia poučiek na konkrétne prípady, na prax. Učiteľ sa tejto požiadavke zvyčajne vyhne tak, že precvičovanie teórie, ktorá sa predniesla na vyučovacej hodine, prenechá na samostatnú prácu žiaka čiže na domácu úlohu.

Popri vyučovaní jazykových štruktúr a kategórií bolo by treba venovať viac pozornosti súhre všetkých prvkov, ktoré v konečných dôsledkoch dávajú jazykovému prejavu dokonalosť a krásu, a to fonológii, lexikológii, morfológii, syntaxi aj štylistike. Preto na základných a stredných školách netreba tieto roviny jazyka navzájom oddeľovať až natoľko ako na vysokých školách, ale spájať ich do ideálnej harmónie.

Napokon slabšiu účinnosť jazykovej výchovy na našich školách treba hľadať aj v nedostačujúcom stupňovaní náročnosti pri cyklickom vracaní sa k učivu. Ak sa to isté učivo z tretieho ročníka cyklicky vracia v piatom a deviatom ročníku, malo by sa pri „návrate“ chápať ako kladná motivácia a nemalo by sa naširoko opakováť v pôvodnom podaní. Dva-tri roky predtým utvorené stopy vo vedomí by sa mali samočinne obnoviť a nevyučovať opäť to isté, tými istými metódami, v tom istom rozsahu, na tých istých príkladoch, s tou istou štylizáciou pravidiel. V najvyšších ročníkoch ZDŠ by sa mala gramatická teória vyučovať iba aplikovane v spojitosti so štylistikou. Vo vyšších ročníkoch ZDŠ by mal žiak pod učiteľovým vedením viacej písať, viacej samostatne a súvislo rozprávať, tvoriť rozličné slohové útvary. Mal by sa učiť tvoriť zložitejší kontext, správne vnútorné členený, s pevnou líniou logicky skĺbených myšlienok, ktoré jednoznačne smerujú k jadrú problému, mal by vedieť stavať tézy a poznávať silu dôkazov, mal by vedieť formulovať argumenty. Je to potrebné pri úradnej korešpondencii, ale aj pri rokovaníach v kolektívnych orgánoch, pri agitačnej práci, pri diskusiách atď.

Pravda, ak kladieme dôraz na využívanie estetických prvkov jazyka, neznačí to, že treba viesť mládež k akejsi snobistickej krasoreči, k vumeľkovaným jazykovým exhibíciám, ktoré poznáme z minulosti. Chceme len, aby každý občan vedel primerane, správne, pekne, výstižne a múdro hovoriť a písať, reagovať v dialógoch alebo monológoch na podnety iných. Žiak by sa mal v škole v styku s učiteľom priam naspamäť naučiť niektoré zdvorilostné vety a frázy ako reakciu na reč predsta-

vených, dospelých, aby im na ich impulzy neodpovedal slovkami *mhm, hej veru, ba, áno, nie, nóóó*. Okolo týchto základných zdvorilostných viet by sa mal formovať správny konverzačný štýl budúceho dospelého občana, ktorý by obsahoval prvky úcty, jemnosti, zdvorilosti, ohľaduplnosti voči spolupracovníkom, spoluobčanom. Potom by sa mali u žiakov odstraňovať niektoré základné artikulačné chyby, ako aj nedostatočná práca spodnej čelisti a perí pri rozprávaní a napokon nepresná artikulácia najmä záverových spoluhlások, mäkkých a tvrdých sykaviek, krátkej a dlhej vibranty. Zanedbanie artikulačných chýb a intonačných nedostatkov u detí v školskom veku často vedie k tomu, že zlé návyky zmeravejú a postihnutý sa ich už nikdy nezbaví. Zanedbanie fonológie a fonetiky je i jednou z príčin zdĺhavého a namáhavého osvojovania pravopisu.

Ide o to, aby ozrejmovanie gramatickej teórie na aktuálnom jazykovom materiáli bolo vždy súčasťou vyučovacích postupov v školách. Aby sa prirodzený záujem žiaka o poznatky neubíjal hluchými vetami a textami nezaujímavými ani z estetickej, ani z významovej a informačnej stránky (*Žiak píše úlohu. Vetríček poľuje na lúke. Jano pije vodu. Kvety kvitnú v lete na poli*. atď.), ktoré sa mechanicky opakujú na hodinách slovenčiny od prvého ročníka až po posledný. Aj tu treba viac vynachádzavosti. Gramatickú teóriu treba znázorňovať na príkladoch z krásnej literatúry, ale aj zo sféry odborných textov, zo štylisticky rozmanitých textových útvarov, ktoré majú živý, zaujímavý a výchove pôsobivý obsah.

Jazyk je nepochybne aj estetický jav. Túto skutočnosť nemôže zanedbať a obchádzať ani lingvistika, ani moderná didaktika. Zvukovej stránke jazyka, najmä intonačným zložkám ústneho prejavu, mala by sa venovať v lingvistickom výskume väčšia pozornosť. Metodika vyučovania slovenčiny v školách by si mala vytýčiť za cieľ spolu s vyučovaním gramatiky aj kultivovať vyjadrovanie. Hľadať a nachádzať v ňom nielen to, čo je logické, účelné, zákonité, lež aj to, čo je pekné, svojrázne, jedinečné, k čomu má žiak priľnúť rovnako svojím intelektom ako citom.

Pedagogická fakulta, Trnava

Ks

Profesionálna poradňa?

IVAN MASÁR

Z telefonickkej poradne Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV vyberáme túto otázku: „Donedávna sa mládež informovala a radila o svojom budúcom povolani v tzv. *poradni pre voľbu povolania*. Súbežne s týmto viacslovným názvom sa čoraz častejšie zjavuje aj úspornejší variant *profesionálna poradňa*. Nie sme presvedčení o jeho správnosti, preto prosíme, aby ste k obidvom názvom zaujali stanovisko.“

Nastoleným pomenovacím problémom sa zaoberala i redakčná rada nášho časopisu. V diskusii sa odporúčalo uvažovať ešte o podobe *poradňa povolania*. V tejto poznámke sa budeme zaoberať všetkými tromi názvami.

Viacslovné názvy s predložkovým výrazom nie sú v sústave názvov inštitúcií osihotené; ukazujú to názvy *Stredisko pre rozvoj ciest a autostrád*, *Stredisko pre vývoj technológie cestných motorov*, *Slovenský úrad pre tlač a informácie*, *Klinika pre pľúcne choroby* a mnohé iné. Podľa toho ani v názve *poradňa pre voľbu povolania* niet jazykového alebo pomenovacieho nedostatku. Iná je, pravdaže, otázka použiteľnosti tohto názvu v praxi. S ňou totiž súvisia pokusy nahradiť viacslovnú podobu úspornejšou dvojslovnou podobou *profesionálna poradňa*. Zaiste tu zaváži aj fakt, že viaceré názvy inštitúcií, resp. spoločenských zariadení poskytujúcich verejnosti konzultačné služby z rozličných odborov majú v názve slovo *poradňa* a sú utvorené podľa modelu prídavné meno + *poradňa* (napr. *psychologická poradňa*, *jazyková poradňa*, *advokátska poradňa*, *protialkoholická poradňa*, *predmanželská poradňa* atď.), zriedkavejšie aj podľa modelu *poradňa* + nezhodný prívlastok v 2. p. (napr. *poradňa marxizmu-leninizmu*).

Pravda, ustálenie názvu inštitúcie, ktorá sa zaoberá konzultačnou činnosťou v otázkach povolania, naráža na isté slovotvorné ťažkosti, ak sa názov má utvoriť z domácich prostriedkov a podľa prvého modelu. Ani z predložkového výrazu *pre voľbu povolania*, ani zo samého podstatného mena *povolanie* sa totiž v spisovnej slovenčine nedajú utvoriť prídavné mená; od podstatných mien stredného rodu zakončených na *-ie*, najmä od tzv. slovesných podstatných mien, sa prídavné mená netvoría.

V podobných situáciách sa ako vhodné riešenie môže uplatniť po-

užitie prevzatého prídavného mena. Ale ako ukážeme ďalej, v tomto konkrétnom prípade to nie je jednoduché. Ako prevzaté prídavné meno prichádza totiž do úvahy odvodenina od slova *profesia* (= zamestnanie, povolanie). Slovník slovenského jazyka síce adjektívny derivát od tohto slova neuvádza, ale analogicky podľa prídavných mien *komisionálny*, *konfesionalný* (ich odvodzovacie základy, t. j. podstatné mená *komisia*, *konfesia*, sú hláskovým skladom veľmi podobné slovu *profesia*) sa núka predovšetkým podoba *profesionalný*. Ťažkosť je v tom, že toto prídavné meno je rovnozvukné s prídavným menom *profesionalný*, ktoré sa v praxi spája predovšetkým s podstatnými menami *profesional*, *profesionalizmus*. [Porov. v Slovníku slovenského jazyka III, s. 622 spojenia *profesionalný zápasník*, *herec*, *literárny kritik*, *profesionalný športový klub*; *profesionalný úsmev*, *profesionalna ochota*, *obratnosť*; *profesionalný ekzém*; *profesionalne divadlo*, *profesionalný krúžok*. Pripomíname, že každou skupinou príkladov sa vysvetľuje, resp. dokladá iný význam slova *profesionalný*.] Pravdaže, zo systémového hľadiska takáto námietka nie je presvedčivá, pretože homonymia je bežný jazykový jav. So zreteľom na úsilie vyhýbať sa nadbytočnej homonymii však možno uvažovať o ustálení prídavného mena *profesiový*, ktorým by sa nepotrebná homonymia odstránila. Odporúčame teda podobu *profesionalna poradňa* i *profesiová poradňa* s tým, že vhodnosť jednej alebo druhej podoby preverí jazyková prax. Možno predpokladať, že výberový proces v rozhodujúcej miere ovplyvní cudzojazyčné názvy.

Napokon niekoľko poznámok o podobe *poradňa povolania*. Tento variant sa formálne môže zaradiť k takému typu názvov, ako sú *Ústav teórie merania*, *Ústav technickej kybernetiky*, *Katedra klasickej filológie*, *Kabinet orientalistiky*, *oddelenie jazykovej kultúry* atď. Ani v týchto názvoch — podobne ako vo variante *poradňa povolania* — sa totiž explicitne neuvádza dôležitý prvok, ktorý možno vyjadriť všeobecnou formulou „zaoberajúci sa tým, čo je obsahom podstatného mena v genitíve“, t. j. v daných príkladoch meraním, kybernetikou, filológiou, orientalistikou, jazykovou kultúrou. Rozdiel je však v tom, že *poradňa povolania* sa nezaoberaá povolaním, ale radí pri voľbe povolania. Práve preto jej názov nemožno utvoriť analogicky s uvedenými názvami, resp. s názvom *poradňa marxizmu-leninizmu*.

Zhrňame: Názov *poradňa pre voľbu povolania* je korektný, významovo priezračný a presný. Vhodnosť podôb *profesionalna poradňa*, *profesiová poradňa* musí ešte preveriť jazyková prax. Podoba *poradňa povolania* nie je vhodná.*

Jazykovedný ústav L. Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

* Poznámka redakcie: Bude užitočné, ak sa k tomuto problému vyjadria odborníci (napr. z Krajskej psychologickej a výchovnej kliniky a strediska pre voľbu povolania), ako aj jazykovedci. Urýchli to výber a stabilizáciu hľadaného, resp. praxou priam vynucovaného názvu.

ROZLIČNOSTI

Prečo kľať, zakľať, káľať, ale zakáľať?

Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1953 kodifikovali ústnu a písomnú podobu slovies *prekáľať, vykáľať, zakáľať* s mäkkým *l*, hoci v dvoch predchádzajúcich vydaniach Pravidiel z r. 1931 a 1940 sa uvádzajú podoby *prekálať, vykálať, zakálať, zakálačka* s tvrdým *l*. Slovník slovenského jazyka zaznamenáva slovesá *prekáľať, vykáľať, zakáľať*, ako aj výrazy *zakáľaci, zakáľáčka* s mäkkým *l*.

Niektorí naši čitatelia sa spytujú, prečo v základnom slovese *kľať* a v predponových slovesách *prekľať, vykľať, zakľať* je tvrdé *l* a v nedokonavých predponových slovesách *prekáľať, vykáľať, zakáľať* je mäkké *l*. Vidia v tom istú nepravidelnosť, ba až neopodstatnené porušenie systému. V tejto súvislosti poukazujú aj na podobu slovesa *káľať* a od neho utvoreného technického termínu *kálačka*.

S ohľadom na uvedené pochybnosti bude užitočné objasniť a zdôvodniť terajšiu kodifikáciu spomenutých slov, ktorú predstavuje posledné vydanie Pravidiel slovenského pravopisu a Slovník slovenského jazyka.

Treba si uvedomiť, že sloveso *káľať* (= rúbať, štiepať) má so slovami *kľať, zakľať* — *zakáľať* spoločnú iba etymológiu (pôvod v spoločnom koreni), ale v súčasnom jazyku sa nepocituje nijaká súvislosť (slovo- tvorná, významová) medzi slovesom *káľať* a slovesami *kľať, zakľať* — *zakáľať*. Nemožno preto hľadať paralelu medzi slovesami *káľať* a *zakáľať* a žiadať, aby sa obidve tieto slovesá písali rovnako. V jazykovom vedomí tých Slovákov, ktorí si v rodnom nárečí osvojili rozlišovanie *l* — *ľ*, žije sloveso *káľať*, -am s tvrdým *l*, ale slovesá *prekáľať, vykáľať, zakáľať*, -am s mäkkým *ľ*. Táto skutočnosť napokon rozhodla aj o zmene písania slovies *prekáľať, vykáľať, zakáľať* vo vydaní Pravidiel slovenského pravopisu z r. 1953.

Vplyvom staršej kodifikácie prejavuje sa v písaní uvedených slovies kolísanie aj v súasných tlačných prejavoch. V kartotéke JÚLŠ SAV

je k 10. 4. 1974 na jednotlivé podoby tento počet dokladov: *prekáľat* 10, *prekáľat* 8; *vykáľat* 1, *vykáľat* 2; *zakáľat* 5, *zakáľat* 17; *zakáľačka* 15, *zakáľacia* 6, *zakáľací* 7 (pozoruhodný počet dokladov na podoby s *-ľ-* je z obdobia pred r. 1953, teda pred kodifikáciou podob s *-ľ-*).

Nepochybná je významová súvislosť nedokonavých sloviess *prekáľat*, *vykáľat*, *zakáľat* s predponovými dokonavými slovesami *prekľat*, *vykľat*, *zakľat*. Zo slovotvorného hľadiska nie je však vzťah uvedených dvoch radov sloviess priamočiary. Nemožno predpokladať slovotvorný postup *-kla-t* → *-káľ-a-t* (resp. *-káľ-a-t*), t. j. tvorenie nedokonavých predponových sloviess typu *zakáľat* z neurčitékového kmeňa dokonavých predponových sloviess typu *zakľat*. Skôr možno predpokladať slovotvorný postup *-kol-e* → *-káľ-a-t*, t. j. tvorenie sekundárnych nedokonavých predponových sloviess typu *zakáľat* z prízmenového kmeňa dokonavých predponových sloviess typu *zakol-e*, a to príponou *-a-* a zmenou (striedaním) samohlásky *o/á* v koreňovej morféme *-kol-/káľ-*. Spoluhláska *ľ*, ktorá je vo výslovnosti (ale nie v písme) na konci koreňovej morfémy vo všetkých prízmenných tvaroch okrem 3. os. mn. č. *-kolú* a vo všetkých tvaroch imperatívu (*-kol*, *-kolme*, *-kolte*), zachováva sa bez zmeny aj v alomorfe *-káľ-*. Pravdepodobne tu spolupôsobili aj vidové dvojice typu *-sol-i-t-/sál-a-t* (napr. *dosoliť* — *dosáľat*, *prisoliť* — *prisáľat* ...).

Istú paralelu k vidovým dvojiciam typu *zakľat* — *zakáľat* možno vidieť aj v predponových vidových dvojiciach *-mlie-t/-mel-ie* — *-mieľ-a-t*, napr. *zomlieť/zomelie* — *zomieľat*, *vymlieť/vymelie* — *vymieľat*, *omlieť/omelie* — *omieľat* (*omáľat*) ...

Striedanie spoluhlásky *l/ľ* vo vidových dvojiciach typu *zakľat* — *zakáľat* nie je teda taká anomália, ako by sa zdalo na prvý pohľad. Uplatňujú sa tu nepochybne určité systémové vzťahy, pravda, zložité, ale lingvistickou analýzou zistiteľné.

Po tomto objasnení nevyžaduje znenie slov *zakáľačka*, *zakáľací*, utvorených zo slovesa *zakáľat*, nijakú osobitnú argumentáciu. Spoluhláska *ľ* je v nich náležitá.

Š. Peciar

Názov Kocúrkovo a jeho deriváty

M. Majtán sa v príspevku Kocúrkovo, kocúrkovčina [Kultúra slova, 5, 1971, s. 217—218] zastavil nad tým, že autori publikácie *Co je to, když se řekne* (Praha 1969) spomínajú český názov *Kocourkov*, ale nespomínajú slovenský názov *Kocúrkovo*. Ďalej sa tejto témy dotýka J. V.

Ormis, ktorý podáva jeden z možných výkladov vzniku názvu *Kocúrkovo* (Ako vzniklo meno Kocúrkovo. Kultúra slova, 8, 1974, s. 87—89). My by sme k tejto poznámke chceli uviesť niekoľko pozorovaní o slovo-
tvornej stránke pomenovania *Kocúrkovo*, ako aj príslušných derivátov utvorených od tohto názvu.

Názov *Kocúrkovo* je utvorený príponou *-ovo*. Táto prípona je pre slovenské miestne názvy charakteristická. Utvoril sa ňou napríklad najväčší počet nových miestnych názvov po roku 1945, keď sa odstraňovali niektoré nevyhovujúce miestne názvy neslovenskej proveniencie a zavádzali sa alebo staršie slovenské názvy, alebo novšie názvy tvorené v duchu zákonitostí spisovnej slovenčiny. Názvy na *-ovo* sa utvorili — aj keď nie vedome — v súhlase so staršou požiadavkou J. Škultétyho, že názvom na *-ovo* treba dávať v spisovnej slovenčine prednosť pred názvami na *-ov*, lebo sú typické pre strednú slovenčinu. J. Škultéty dokonca žiadal zmeniť aj niektoré podoby s príponou *-ov* na *-ovo*, napr. *Púchov* na *Púchovo* (E. Jóna, Skloňovanie nových miestnych názvov. Slovenská reč, 14, 1948/49, s. 77). Ako vidíme, názov *Kocúrkovo* je utvorený príponou, ktorá je pre slovenské miestne názvy najtypickejšia.

K názvu *Kocúrkovo* sa v našich normatívnych jazykových a pravopisných príručkách uvádzajú tieto deriváty: *kocúrkovský* (príd. meno), *kocúrkovsky* (príslovka), *kocúrkovčina*, *Kocúrkovan*, *Kocúrkovanka*. Deriváty *kocúrkovský*, *kocúrkovsky*, *Kocúrkovanka* (prechýlená ženská forma od *Kocúrkovan*) sú pravidelne utvorené podľa pravidiel tvorenia takýchto slov v spisovnej slovenčine. Pozornosť si však zasluhuje derivát *Kocúrkovan*. Utvorený je príponou *-an* od slovo-
tvorného základu *Kocúrkov-*, ktorý sa zhoduje s tvarotvorným základom (spoločný základ všetkých pádových foriem názvu *Kocúrkovo*). Slovo-
tvorný základ sa teda končí na spoluhlásku *v*. V súčasnej spisovnej slovenčine sa obyvateľské mená od miestnych názvov, ktorých slovo-
tvorný základ sa končí na spoluhlásku *v*, tvoria bežne príponou *-čan*, napr. *Prešov* — *Prešovčan*, *Fiľakovo* — *Fiľakovčan*, *Bratislava* — *Bratislavčan*, *Glasgow* — *Glasgowčan* (Š. Koperdan, K tvoreniu substantív a adjektív z miestopisných názvov. In: Jazykovedné štúdie. 3. Spisovný jazyk. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1958, s. 105). V deriváte *Kocúrkovan* je slovo-
tvorná prípona *-an* podľa stavu v staršom jazyku, keď prípona *-an* bývala častejšie ako dnes. Pretože tu ide o per-
nú spoluhlásku *v*, používal sa vlastne variant *-än*. Takéto tvary na *-än* sústavne uvádzal S. Chalupka vo svojej podobe spisovnej slovenčiny, napr. *Drijetomaen* (*ae* = *ä*), *Quadalupaen*, *Europaen*, *Jeľšavaen*, *Detvaen* (R. Brtáň, Samo Chalupka a dnešná spisovná slovenčina. Sloven-
ská reč, 11, 1943/44, s. 101). V tejto súvislosti poznamenávame, že v spisovnej slovenčine máme dnes ešte jeden derivát na *-an*: *mnícho-*

van. Označuje sa ním politik pracujúci v duchu mníchovskej dohody z r. 1938. Na rozdiel od slova *mníchovan* obyvateľské meno k názvu *Mníchov* má slovotvornú príponu *-čan*: *Mníchovčan*. Tento rozdiel si ľahko vysvetlíme tým, že derivát *Mníchovčan* je tvorený v súlade s dnešnými zákonitosťami tvorenia obyvateľských mien od miestnych názvov, ktorých derivačný základ sa končí na spoluhlásku *v*, kým derivát *mníchovan* sme prevzali ako hotový útvar z češtiny, je to slovo cudzieho pôvodu (porov. L. Dvonč, *Mníchovčania — mníchovania*. Slovenská reč, 25, 1960, s. 315—316).

Pomenovanie *Kocúrkovan* sa používa na označenie obyvateľa *Kocúrkova* (pravdaže, vymysleného mesta) a okrem toho prenesene a pejoratívne na označenie typu obmedzeného, zaostalého malomeštiaka. V tomto význame ide už vlastne o používanie pomenovania *Kocúrkovan* ako všeobecného podstatného mena. Pri pomenovaniach *Mníchovčan* a *mníchovan*, pri ktorých tiež ide o rozdiel medzi vlastným menom a všeobecným podstatným menom, sme videli diferenciáciu z hľadiska použitých slovotvorných prípon, resp. presnejšie diferenciáciu, ktorá je výsledkom domácej derivácie pri pomenovaní *Mníchovčan* a prevzatia pomenovania *mníchovan* ako cudzieho hotového útvaru. Pri pomenovaní *Kocúrkovan* takýto rozdiel nemáme, v obidvoch prípadoch sa používa jedna podoba. Okrem toho slovo *Kocúrkovan* sa vždy píše s veľkým začiatočným písmenom, či už ide o označenie obyvateľa *Kocúrkova*, alebo prenesene o označenie obmedzeného, zaostalého malomeštiaka. V druhom význame by sme mali vlastne písať *kocúrkovan*.

S pomenovaním *Kocúrkovo* súvisia aj niektoré ďalšie deriváty, ktoré nachádzame v dokladovom materiáli pre Slovník slovenského jazyka [v Jazykovednom ústave L. Štúra SAV]: *kocúrkovaty* (Vajanský), *kocúrkovatosť* (Vajanský), *kocúrkovateľ* (Matuška), ba vlastne aj derivát *kocúrkizmus* (Matuška), ktorý je utvorený od základu *Kocúrk-*. Produktivita takéhoto tvorenia ukazuje, že názov *Kocúrkovo* sa u nás dobre ujal a že sa aj bohato využíva na označenie niektorých záporných stránok života.

L. Dvonč

Ks

SPRÁVY A POSUDKY

Obrana reči a národa

[Ján V. Ormís, *O reč a národ*. Slovenské národné obrany z rokov 1832—1848. Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava 1973. 848 s.]

Ormísov výber, preklad a komentovanie inojazyčných obrán slovenského národa a slovenskej reči z tridsiatych a štyridsiatych rokov minulého storočia má mimoriadne veľkú dokumentárnu hodnotu, a to najmä preto, že sa po prvý raz predkladá širšiemu okruhu čitateľov ucelený a spoľahlivý súbor textov ináč aj ťažko prístupných. Najviac práce si vyžiadala starostlivý preklad textov, lebo bolo treba zachovať nielen presnosť myšlienky, lež aj štýlové zaradenie mnohých slov aj neterminologickej povahy.

Bohaté komentovanie textov ukazuje Ormísov prehľad o tejto problematike, ako i jeho priamočiary postoj aj v otázkach politických a kultúrno-politických.

Z hľadiska časopisu venovaného kultúre reči treba v Ormísovej knihe vyzdvihnúť aj to, že sa v nej uvádzajú a často aj zdôrazňujú historické korene Štúrovej slovenčiny, ako aj argumenty za osobitnú slovenskú spisovnú reč. Týka sa to najmä pôvodnej štúdie na str. 11 až 166. Aj tu sa zdôrazňuje, že všetci autori našich národných obrán z prvej polovice 19. storočia upozorňovali domov aj zahraničie na násilnú maďarizáciu a že bránili nielen slovenčinu, lež aj právo Slovákov na politický život vo vtedajšom Uhorsku.

J. Ružička

Zaunerova príručka po štvrtý raz

[A. Zauner, *Praktická príručka slovenského pravopisu*. Štvrté, zrevidované a upravené vydanie. Martin, Vydavateľstvo Osveta 1973. 552 s.]

Nebýva zvykom písať o knižke pri jej štvrtom vydaní, veď toľké vydania hovoria samy za seba. Ak však chceme porušiť túto tradíciu — podporenú navyše rozšírenosťou *Praktickej príručky slovenského pravopisu* v našej verejnosti —, vedie nás k tomu viacero objektívnych príčin.

Dnes, v sedemdesiatych rokoch — nebojme sa hovoriť o období vedecko-technickej revolúcie ani v súvislosti s vývinom jazyka — sa slovenčina v rámci komplexu javov dynamicky sa rozvíjajúcej socialistickej spoločnosti vyvíja takým prudkým tempom, že príručka koncipovaná pred vyše dvadsiatimi rokmi musí byť nevyhnutne — aj napriek všetkým užitočným reparáciám a doplnkom v slovníkovej časti — z dnešného pohľadu už zastaraná. Predstavuje isté rezíduum, je odrazom istého obdobia vo vývoji spisovnej slovenčiny, najmä jej lexikálnej roviny. Ukazuje sa to markantne nielen v slovníku, lež aj

v úvodnej pravopisnej a gramatickej časti. Celá táto časť zostala prakticky od prvého vydania r. 1956 nezmenená, obrazne povediac, díva sa na jazykový systém súčasnej spisovnej slovenčiny cez chybné učiteľské okuliare, akoby sa štúdium slovenčiny vyčerpávalo predovšetkým alebo výlučne iba učením pravopisných poučiek a vybratých príkladov. Pri formulovaní poučiek sa totiž vychádza z bezprostredne pozorovaných javov, nerespektuje sa dôležitá systémová vlastnosť, že tieto javy sú už iba výsledkom fungovania jazykového systému, posledným krokom pri výstupe. Preto je potom v celej príručke také veľké množstvo výnimiek z pravidiel. Nemáme na mysli iba bezobsahové pravidlá typu „Dlhé koreňové samohlásky niekedy ostávajú nemenené, inokedy sa skracujú“ (s. 65), ale najmä celkový prístup k výkladu pravopisu, pri ktorom sa systémové zákonitosti spisovnej slovenčiny formulujú takmer pri každom pravidle a poučke s nevyhnutným „ale“, dokonca aj pri takom všeobecnom jave, ako je rytmický zákon v spisovnej slovenčine. Nevedecký a nesytemový prístup k mnohým jazykovým javom sa najzreteľnejšie prejavuje pri morfematickom i slabičnom členení slovných tvarov. (Stručne sme na to už raz upozornili v recenzii 3. vydania tejto príručky v Kultúre slova, 1, 1967, s. 59—60. Ide najmä o nesprávne chápanie diftongov v cudzích slovách, miešanie etymologického princípu so synchronným, mechanické členenie slov na slabiky a i.) Za mechanistický prístup pokladáme „hľadanie“ poučiek a príkladov na výskyt dlhých slabík v slovách ako *jún*, *ján* a pod., resp. dlhých koncoviek v slovách *d-átum* a pod. Neodborne a nesprávne sa tieto slabiky hľadajú aj v slovách typu *lejár*, kde sa kvantita môže správne vysvetliť iba z hľadiska tvorenia slov a fungovania rytmického zákona (sufix *-ár* je vždy dlhý). Pri vyčerpávajúcom a vedeckom opise pravopisných zákonitostí v spisovnej slovenčine pokladáme za rozhodujúci práve opačný pohľad — od jazykového systému k jeho realizácii, nie naopak. Veď načo aj formulovať a dávať do rámečkov osobitné pravidlá typu „V slovách cudzieho pôvodu píšeme tvrdé *y* len v odvodzovacej prípone podstatných mien mužského rodu na *-yl*“ (s. 40), keď popri slovách *metyl*, *uranyl* atď. jestvuje aj *uracil* a i.? Akú platnosť môže mať takéto prázdne pravidlo?

Z celej pravopisnej a gramatickej časti zreteľne vidieť, že príručka vznikala v škole a pre potreby školskej praxe. Všetci žiaci aj učitelia istotne uvítali prehľadné grafické riešenia, rámcovanie poučiek, rozmanité typy písmen a pod., veľké množstvo príkladov i sugestívne návody „Pozoruj a odôvodňuj“. Lenže praktickí používatelia príručky (a to sú predovšetkým redaktori a pracovníci, ktorí musia denne riešiť jednotlivé problematické prípady) potrebujú inú štruktúru pravopisnej príručky. Z pravopisu robí najväčšie problémy písanie veľkých písmen a zemepisných názvov (toto posledné vydanie je doplnené o stručný slovník českých a slovenských zemepisných názvov) — všetko ostatné môže byť v slovníku.

Potom však stojí otázka aj tak, či je to praktická príručka slovenského pravopisu, keď svoju „popularitu“ dosiahla predovšetkým vďaka slovníku, a ešte konkrétnejšie tým, že uvádza všetky nesprávne slová a tvary (označované hviezdičkou) nielen za správnym výrazom a tvarom, ale aj ako osobitné heslá (iným typom písma), čo praktickému používateľovi umožňuje jednoduchšiu, pohodlnejšiu a časovo ekonomickejšiu orientáciu (s tým všetkým treba pri príručkách takéhoto typu nevyhnutne rátať), ako keby mal sám

hľadať správny alebo vhodnejší ekvivalent. A podľa všetkého aj pomenovanie „praktická“ trochu pokrívka — veď je to doteraz naša „najhrubšia“ príručka.

Nesprávne tvary a slová s hviezdikami názorne zachytávajú neustálenosť normy v konkrétnej reči, v istom zmysle pomáhajú pri jej upevňovaní. Z tohto pohľadu je však veľa nesprávnych tvarov uvádzaných v príručke už neaktuálnych, nadbytočných, lebo ich spisovné pendanty sa stali natoľko bežnými v základných jazykových situáciách, že ďalej nesignalizujú kolísanie normy — jednoznačne totiž prevládol štruktúrnejší a ústrojnejší výraz. Týka sa to napríklad písania skupiny *th* (*antitheza, atheismus, bibliotheka, jogurth* a i.), kolísania kvantít v dnes už bežne používaných cudzích slovách (*antena, bateria, drogeria, mikroskop* atď.) a takých pravopisných anachronizmov, ako sú dnes nepochybne podoby *auktorita, blamage, essay, feuilleton, joviálny, hockey* atď.). Do praktickej príručky nepatria ani úzko nárečové slová (*bandurky, včíl'* a pod.), ktoré nemajú terminologickú platnosť, a ani neprechádzajú do hovorovej vrstvy. Mali sa ďalej vynechať všetky podoby s hviezdikami pri písaní predpôň *s- z-*, lebo od pravopisnej úpravy r. 1953 sa vďaka zhode s výslovnosťou jednoznačne zaužívali.

Ak má akákoľvek príručka vo svojom titule prívlastok „praktická“, iste budú v nej používatelia hľadať aj najnovšie výrazy, slangové nevynímajúc. Z tohto aspektu sa malo v slovníkovej časti výraznejšie prejavíť zdomácnené písanie niektorých prevzatých slov, predovšetkým z angličtiny. Popri podobe *autocamping* by sa žiadala aj podoba *autokemping, kemp*, slovo *cowboy* sa už bežne píše ako *kovboj* atď. Doktoré podoby sa uvádzajú ako rovnocenné (*banjo* i *bendžo, jockey* i *džokej, manchester* i *menčester* a pod.), iné sa už píše iba zdomácnene (*knokaut, kraul, míting* a i.). V tomto prípade by bolo na mieste jednoznačné podporovať (kvôli jednoduchosti komunikácie) pravopisné zdomácnovanie. Ďalej by sa žiadalo sústavnejšie pracovať aj s kvalifikátormi, resp. s odporúčaniami (*lepšie, bežnejšie* a pod.). Tak slová *branža/brandža* by sme nepokladali za zastarané, ale aj za slangové (bežne sa používajú v prekladoch z beletrie), *zepelín* nie je iba zastarané, ale aj slangové, resp. pejoratívne slovo (*nacenganý ako zepelín*), mladšia ženská generácia používa ako hovorový výraz slovo *frizérka* namiesto *kadernička, krochmeľ* nie je iba zastarané slovo, lež aj pejoratívne atď. Prechod z jednej štylistickej vrstvy do druhej, zachytenie dynamiky slangovej a hovorovej vrstvy by rozhodne nemalo chýbať v slovníku súčasného jazyka. Napokon by v praktickej príručke nemali chýbať ani bežne používané slová, ako *achilovka, coachovať/koučovať, coca-cola/koka-kola, herbicídy, hit, chránič* (šport.), *počítač* a nevhodné podoby *komputer, kompúter, kompjuter, computer* atď. Ak totiž chceme našej verejnosti nielen dobre slúžiť, ale ju aj usmerňovať podľa najnovších vedeckých poznatkov, musia byť v príručke aj najsúčasnější výrazy.

Zaunerova *Praktická príručka slovenského pravopisu* zohrala vo svojom čase kladnú úlohu pri upevňovaní normy spisovnej slovenčiny, a to nielen jej pravopisnej zložky, ale aj slovnej zásoby. A že sa aj napriek viacerým (často základným) nedostatkom drží podnes (pravda, tak trochu aj zásluhou vydavateľstva), je dôkazom toho, že našej širokej verejnosti vyhovoval takýto spôsob opisu istej zložky jazykového systému. Ak však chceme našej spoločnosti pri plnení jej náročných úloh slúžiť nielen čoraz lepšie, ale aj efektívnejšie a pružnejšie, bolo by konečne načase záročiť drobné, no nesmierne dôležité

výsledky získané každodenným stykom s praxou prostredníctvom ústavnej jazykovej poradne v podobe novej, aktuálnej, praktickej a zároveň aj populárnej jazykovej príručky.

J. Bosák

SPYTOVALI STE SA

Písanie skratky v. r. za menom. A. Ch. z Banskej Bystrice: „Na tlačenej alebo cyklostylovej pozvánke uvádza sa v podpise meno predsedu i tajomníka organizácie naklepané s doložkou *v. r.*, na niektorých vyhotoveniach bez čiarky, a na iných s čiarkou. Nenašiel som o tom výslovnú zmienku v Pravidlách slovenského pravopisu, ani v Slovníku slovenského jazyka, ba ani v Príručke slovenského pravopisu pre školy (autori J. Oravec — V. Laca) alebo v Zaunerovej Praktickej príručke slovenského pravopisu. Preto Vás prosím o radu.“

Skratka *v. r.* za menom obsahuje informáciu, že osoba oprávnená podpísať daný list, oznámenie, zápisnicu vlastnoručne podpísala originál, resp. prvopis alebo rukopis tohto listu, oznámenia, zápisnice. Túto informáciu by sme vo vetnej súvislosti čítali takto: *Originál tohto listu (oznámenia, zápisnice) vlastnou rukou podpísal ten, ktorého meno sa uvádza napísané strojom*; pod menom sa spravidla píše príslušná funkcia. Z toho by vychodilo, že skratka zastupujúca spojenie *vlastnou rukou* by mala predchádzať pred menom. Tak sa to však nerobí, resp. nepíše pravdepodobne zo spoločenských a praktických dôvodov; pred menami sa totiž zvyčajne uvádzajú akademické tituly, vedecko-pedagogické alebo vedecké hodnosti a pod., takže by miešanie informácie o spôsobe podpísania dokladu s titulmi a hodnotami nebolo primerané. Pravdepodobne preto sa zaužívalo písanie skratky *v. r.* až za meno, resp. za vedecké hodnosti uvádzané za menom. Na ustálenie tohto spôsobu písania mohlo vplývať aj to, že paralelná latinská skratka *m. p.* (*manu propria*) sa tradične písala a píše za menom.

Z nášho výkladu vychodí, že čiarka sa pred skratku *v. r.* nedáva, lebo skratka zastupuje príslovkové určenie, ktoré sa vo vetnej súvislosti neoddeľuje od ostatnej časti vety čiarkou. Písanie čiarky pred touto skratkou je odôvodnené iba vtedy, ak sa za menom uvádza vedecká hodnosť, ktorá je k menu pripojená apozične, t. j. ako prístavok, napr.: *doc. dr. Ján Jesenský, DrSc., v. r.*

J. Kačala

Rumoviskové stanovište, postúpanisko, opustenisko. — Z Botanického ústavu Slovenskej akadémie vied sa na nás obrátili so žiadosťou overiť správnosť odborných termínov *ruđerálne rastliny*, *ruđerálne stanovište* (zaujímali sa o domáci ekvivalent slova *ruđerálny*), *zošľapované stanovište* a so žiados-

tou pomôcť pri utvorení názvu stanovišta, kde činnosť človeka prestala.

Prídavné meno *ruđerálny* je utvorené z latinského substantíva *rudus*, *-eris* (= kúsok hrubej masy, rudy, kameňa, štrk, rummy, zručaniny). Ak ide o vegetáciu, ktorá sa vyskytuje zväčša na rumoviskách a rozvalinách, primeraný slovenský ekvivalent za latinské prídavné meno *ruđerálny* je *rumoviskový* (je to vzťahové prídavné meno odvodené od podstatného mena *rumovisko*): *ruđerálne rastliny* = *rumoviskové rastliny*, *ruđerálne stanovište* = *rumoviskové stanovište*.

Za názov *zošľapované stanovište* navrhujeme jednoslovné pomenovanie *postúpanisko*; názov *postúpanisko* je priezračný, zreteľne je v ňom zachytená motivácia, t. j. to, že ide o miesto, po ktorom sa veľa chodí, že ide o postúpané (nie zošľapované) miesto.

Pri pomenovaní stanovišta, kde činnosť človeka prestala, ide vlastne o opustené miesto, preto odborníci uvažovali o termíne *opustenka*. S týmto termínom nemôžeme súhlasiť, lebo nie je utvorený ústrojne — príponou *-enka* sa totiž názvy miesta netvoria. Prípona *-enka* je typická v názvoch rozličných listín a poukazov, napr. *vstupenka*, *potvrdenka*, *zložienka* (hovorové *električienka*, *šatenka*). Zo starších pomenovaní sú to podstatné mená *roštenka*, *náprsenka* a pod.

Pri tvorení názvov miesta je v súčasnosti veľmi produktívny slovotvorný typ s príponou *-isko*. Touto príponou sa tvoria napr. názvy miesta, na ktorom niečo rastie, ako *ďateľnisko*, *hrachovisko*; ďalej názvy miesta, na ktorom sa nachádza vec vyjadrená príslušným podstatným menom, ako *smetisko*, *pieskovisko*. Sem patrí aj názov *rumovisko* (= miesto, kde sa nachádzajú rummy, zručaniny).

Príponou *-isko* sa tvoria ďalej pomenovania miesta, na ktorom sa odohráva dej vyjadrený slovotvorným základom, ako *pracovisko*, *táborisko*, *klzisko*.

Samostatnú významovú skupinu predstavujú názvy miesta, na ktorom sa odohrával dej vyjadrený slovesom, napr. miesto, kde horelo, zhorené miesto je *zhorenisko*. K tomuto typu patrí aj navrhovaný názov *postúpanisko* (= miesto, kde sa veľa chodí, stúpa). Podľa tohto modelu môžeme utvoriť aj pomenovanie miesta, ktoré ľudia opustili, t. j. opusteného miesta. Náležitá podoba nebude *opustenka*, ale *opustenisko*.

Na záver zhrňame: Popri termínoch *ruđerálne rastliny*, *ruđerálne stanovište* možno ustáliť a používať aj podoby *rumoviskové rastliny*, *rumoviskové stanovište*. Náležité jednoslovné pomenovanie namiesto názvu *zošľapované stanovište* je *postúpanisko*; stanovište, kde činnosť človeka prestala, odporúčame nazývať *opustenisko*.

E. RISOVÁ

Dózsza Ujpest — s Dózsom Ujpest, alebo s Dózsou Ujpest? — Istý priazni-vec futbalu sa na nás obrátil s otázkou, ako sa v spisovnej slovenčine skloňuje podstatné meno *Dózsza*, ktorým sa pomenúvajú niektoré maďarské futbalové mužstvá, napr. *Dózsza Ujpest*, *Dózsza Pécs*.

Na túto otázku sme už v našom časopise odpovedali (pozri Horák, G.: *Dózsza Ujpest*. KS, 2, 1969, s. 30). Z viacerých dokladov v dennej tlači sme zistili, že aj napriek tomu sa substantívum *Dózsza* v názve *Dózsza Ujpest* chápe raz

ako podstatné meno ženského rodu (porov. *darilo sa budapeštianskej Dózse*), inokedy zasa ako podstatné meno mužského rodu (porov. *platí to sčasti o Dózsovi Ujpest*), a preto pokladáme za potrebné vrátiť sa k tejto veci znova.

Maďarské futbalové mužstvá *Dózsa Ujpest*, *Dózsa Pécs* sú pomenované podľa *Juraja Dózsu*, známeho vodcu sedliackeho povstania proti uhorským feudálom v 16. storočí. Meno revolucionára *Juraja Dózsu* dobre poznajú aj Slováci. Vlastné podstatné meno *Dózsa* sa v spisovnej slovenčine skloňuje podľa vzoru *hrdina*, teda tak ako ostatné všeobecné a vlastné mužské podstatné mená zakončené v nom. sg. na pádovú príponu *-a*, napr.: *darca* — *darcu*, *Knieža* — *(od) Kniežu*, *Saša* — *(od) Sašu*, *Mácha* — *(od) Máchu* a pod.

V Morfológii slovenského jazyka sa na s. 87 hovorí, že mužské názvy majúce formu vzoru *hrdina* skloňujú sa rovnako, aj keď označujú neživé predmety, napr.: *turistický*, *historický sprievodca* (príručka) — *v turistickom, historickom sprievodcovi*; *v spoločenskom, technickom, kozmetickom poradcovi*; *v Propagandistovi*, *Komunistovi*, *Filatelistovi*, *Traktoristovi*, *Obrancovi vlasti*, *Chozraščotnom spravodajcovi* (názvy časopisov), *v Turistovi* (cestovná kancelária), *Tankistovi* (film, futbalové mužstvo).

Z toho vyplýva, že slovo *Tankista* v bývalom názve futbalového mužstva *Tankista Praha* sa bude skloňovať podľa životného vzoru *hrdina*, teda *v Tankistovi Praha*. Preto aj meno *Dózsa* v názvoch *Dózsa Ujpest*, *Dózsa Pécs* sa bude skloňovať podľa životného vzoru *hrdina*, teda *v Dózsovi Ujpest*, *s Dózsom Pécs* a pod.

Chápanie mena *Dózsa* v názve *Dózsa Ujpest* ako substantíva ženského rodu pravdepodobne ovplyvňujú názvy *Sparta Praha*, *Dukla Banská Bystrica*, *Topľa Vranov* a pod., kde sú mená *Sparta*, *Dukla*, *Topľa* podstatnými menami ženského rodu. Ale príčina jednoducho môže byť aj v tom, že sa meno *Dózsa* posudzuje čisto formálne (berie sa do úvahy zakončenie *-a*), nie ako meno vodcu povstania.

V spisovnej slovenčine treba však meno *Dózsa* skloňovať podľa vzoru *hrdina* aj v názvoch futbalových mužstiev *Dózsa Ujpest*, *Dózsa Pécs*. Správne hovoríme teda o futbalistoch *Dózsu Ujpest*, *v Dózsovi Ujpest*, *s Dózsom Ujpest*.

J. Jacko

Ks

KUL TÚRA SLOVA

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník 8, 1974, č. 8. VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Hlavný redaktor PhDr. Ján Kačala, CSc. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Marta Paráková. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30,—, jednotlivé čísla Kčs 3,—. Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma PNS — ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Objednávky zo zahraničia vybavuje PNS — ústredná expedícia tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48/VII. Vytlačili TSNP, závod Ružomberok v septembri 1974. Povoľené výmerom SÚTI 7/11.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia, Distributed in West Germany and West Berlin by KUBON UND SAGNER, D-8000 München 34, Postfach 68, Bundesrepublik Deutschland. For all other countries, distribution rights are held by JOHN BENJAMINS, N. V., Periodical Trade, 54 Warmoesstraat, Amsterdam, Netherlands.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1974.

Cena Kčs 3.—